

Rodno
zasnovano
nasilje nad
političarkama
u Srbiji

Organizacija za evropsku
bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji

Rodno
zasnovano
nasilje nad
političarkama
u Srbiji

Beograd, januar 2021.

Rodno zasnovano nasilje nad političarkama u Srbiji

Autorke:

Marija Babović

Smiljana Milinkov

Marija Srđić

Biljana Stepanov

Izradu ovog izveštaja podržala je Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), dok je Misija OEBS-a u Srbiji podržala njegovo objavljivanje. Stavovi izrečeni u izveštaju pripadaju isključivo autorkama i ne predstavljaju nužno zvanični stav ODIHR-a i Misije OEBS-a u Srbiji.

Svako spominjanje naziva Kosovo, bez obzira da li upućuje na teritoriju, institucije ili stanovništvo, u ovom tekstu treba da se tumači u potpunosti u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti UN 1244.

Sadržaj

Iskustva nasilja nad političarkama	5
Uloga medija u nasilju nad političarkama	8
1. UVOD	9
1.1 Svrha i ciljevi istraživanja	9
1.2 Teorijsko-pojmovni okvir	11
1.3 Metodologija istraživanja	14
1.4 Rodna ravnopravnost i politička scena u Srbiji	15
2. NALAZI ISTRAŽIVANJA: POLITIČARKE O ISKUSTVIMA NASILJA, PERCEPCIJI PROBLEMA I MOGUĆIM REŠENJIMA	19
2.1 Položaj žena u strankama i mogućnosti napredovanja u političkoj karijeri	19
2.1.1 Ulazak u politiku	20
2.1.2 Položaj žena u strankama	21
2.1.3 Razvoj karijere	27
2.2 Iskustva nasilja	29
2.2.1 Psihičko nasilje	31
2.2.2 Seksualno uznemiravanje	34
2.2.3 Fizičko nasilje	36
2.2.4 Proganjanje	37
2.2.5 Kulturno-simboličko nasilje	40
2.2.6 Počinioci nasilja	43
2.3 Posledice, strategije suprotstavljanja nasilju i mehanizmi zaštite	43
2.3.1 Posledice nasilja i strategije odgovora	43
2.3.2 Prijavljivanje nasilja i mehanizmi zaštite	46
2.4 Percepcija stanja i mogućih rešenja	50
2.4.1 Percepcija stanja	50
2.4.2 Percepcija rešenja	54
3. NALAZI ISTRAŽIVANJA: POLITIČARKE U MEDIJSKOM DISKURSU – OD NEVIDLJIVOSTI DO MIZOGINIJE	55
3.1 Kvantitativno-kvalitativna analiza medijskog sadržaja	55
3.2 Studije slučaja	64
3.2.1 Medijski tekstovi o specifičnim amandmanima opozicione narodne poslanice	64
3.2.2 Izveštavanje medija o ženama u izvršnoj vlasti	66
3.2.3 Uvrede, seksizam, mizoginija i govor mržnje u medijskim tekstovima o ženama u politici	67
3.3 Zaključna zapažanja	69
LITERATURA	71
PRILOG 1: OPERACIONALIZACIJA RAZLIČITIH FORMI NASILJA	73
PRILOG 2: VODIČ ZA INTERVJUE	75
PRILOG 3: METODOLOGIJA MEDIJSKE ANALIZE	85

Rezime

Rodno zasnovano nasilje nad političarkama utemeljeno je, kao i svako drugo rodno zasnovano nasilje, na neravnotežnim odnosima moći žena i muškaraca, ali se od drugih oblika nasilja nad ženama razlikuje po tome što teži da se odvija pred očima javnosti i što deluje u pravcu kolektivnog obeshrabrivanja žena da se uključe u sferu političkog odlučivanja, čime sprečava temeljnu rodnu preraspodelu moći. Imajući u vidu značaj ovog nasilja i nedostatak uvida u njegove karakteristike, grupa stručnjakinja je uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji i Kancelarije OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) sprovela istraživanje ove pojave na dva načina: (1) kroz dubinsko eksplorativno istraživanje iskustava devet političarki koje zauzimaju ili su zauzimale pozicije poslanica u lokalnim skupštinama, Skupštini AP Vojvodine i Narodnoj skupštini Srbije, a koje su članice sedam različitih političkih partija; (2) kroz istraživanje medijskih sadržaja na uzorku šest medija i tri studije slučaja specifičnih aspekata medijskog izveštavanja o ženama u politici.

Iskustva nasilja nad političarkama

Nalazi istraživanja o iskustvima nasilja koje su doživele političarke tokom svoje karijere ukazuju da su veoma rašireni obrasci strukturnog, kulturnog, kao i različitih formi interpersonalnog nasilja. Nasilje je sastavni deo njihove političke karijere i ispoljava se u vrlo različitim formama, i što se tiče vrste nasilja, i što se tiče počinitelaca i konteksta u kome se nasilje odvijalo.

Kada je u pitanju **strukturno nasilje**, ispitanice su ukazale da su političke stranke izrazito centralizovane, i što su pozicije više, odnosno što više moći nose, na njima je manje žena. Partijski lideri donose ključne odluke bez jasnih kriterijuma i transparentnih procedura. Iskustva žena ukazuju da autoritarna kultura i autoritarne strukture prožimaju stranke različitih orijentacija. U ovakvim strankama postoji jasna rodna segregacija u pogledu dužnosti, pa se ženama češće dodeljuju pomoćne, administrativne dužnosti, organizacione i logističke, dok se položaji na kojima se donose odluke najčešće dodeljuju muškarcima. Postoji kompleksna interakcija između roda i moći,

gde često drugi faktori, poput teritorijalne pripadnosti, klijentelističkih odnosa, bolje umreženosti u mreže lojalnosti imaju veći značaj u promociji članova, ali je rod uvek sistematski prisutan, kao intervenišuća varijabla, koja uz druge uslove daje ženama slabije šanse da dospeju na moćnije položaje. U raspodeli pozicija žene često prođu lošije jednostavno zato što imaju manje unutarpartijske moći, koja je povezana sa njihovom generalno manjom moći usled slabijeg ekonomskog stanja, slabije socijalne umreženosti, koja za političku participaciju predstavlja važan socijalno-politički kapital, odnosno umreženosti u one društvene krugove i miljee od strane partijskih moćnika percipirane kao resurs važan za unutarstranačku promociju.

Stanje u pogledu zastupljenosti žena na političkim položajima u zakonodavnoj vlasti se menja zahvaljujući zakonskim kvotama, ali ispitanice ukazuju da se suštinski stvari ne menjaju bitno, jer žene koje dospeju na položaje vlasti reprodukuju političke agende i obrasce političke kulture koje su uspostavili partijski lideri.

Neki od oblika **strukturnog i kulturno-simboličkog nasilja** uključuju trgovinu mandatima žena, bez njihovog znanja i učešća, omalovažavanje i etiketiranje, postavljanje standarda i zahteva viših nego za muškarce, koje vodi nekoj vrsti izrabljivanja, radne eksploatacije, isključivanju sa položaja ili iz stranke zbog neprihvatanja uloge koja im je namenjena, odnosno zbog probijanja staklenog plafona i zauzimanja pozicija moći za koje se smatra da pripadaju samo muškarcima.

Ispitanice su najviše bile izložene različitim formama **psihičkog nasilja**, potom **seksualnog uznemiravanja**; retka su iskustva fizičkog nasilja, ali su neke od njih doživele i **teške oblike proganjanja**, ponavljano psihičkog nasilja, koje je imalo za cilj da ograniči slobodu i integritet ispitanica te da kod njih stvori strah za sopstvenu bezbednost.

Galerija počinitelaca je veoma raznovrsna, obuhvata stranačke kolege, osobe koje su nadređene, nalaze se na višoj hijerarhijskoj poziciji unutar stranke, partijske lidere, političke protivnike, osobe iz drugih sfera javnog delanja, poput medija, kao i ostale građane i građanke. Muškarci su najviše identifikovani kao počinioci u narativima ispitanica, ali neki incidenti vezani su i za žene. Iskustva pokazuju i da su česti „kolektivni počinioci“, poput političkih protivnika koji grupno učestvuju u činu nasilja nad

pojedinačnom ženom, te da se ponekad pravi počinioci ne mogu ni lako identifikovati, jer deluju iz pozadine, preko internet-botova, digitalnog ili medijskog nasilja.

Mehanizmi zaštite su potpuno neadekvatni, institucionalna zaštita neodgovarajuća, bilo zbog toga što zakoni i propisi ne omogućavaju jasno identifikovanje onih oblika nasilja koji ne spadaju u fizičko i seksualno, bilo zbog slabe primene propisa koji već pružaju neku zaštitu.

Strategije izlaska na kraj sa nasiljem stoga su individualne, oblikovane onako kako su njegove žrtve u datom kontekstu mogle da ih definišu u uslovima dostupnih resursa, uključujući tu podršku porodice i užih društvenih mreža, partijskih kolega, medija i dela javnosti, ali i lično suočavanje sa počiniocima, koje neke žene „omogućuje“ da se suprotstave nasilju i odbace ulogu žrtve.

Ženska solidarnost, posebno ona koja bi trebalo da je uspostavljena kroz Žensku parlamentarnu mrežu, kako se pokazuje, podređena je partijskoj lojalnosti i neefikasna u svom zadatku zaštite žena i unapređivanju njihovog položaja u institucijama zakonodavne vlasti na svim nivoima.

Opšti je utisak među ispitanicama da je **poslednjih godina nasilje nad političarkama u porastu**. One ga povezuju sa povećanim učešćem žena u politici i nagoveštajima rodne redistribucije moći u sferi političkog odlučivanja. Istovremeno, zabrinute su zbog obeshrabrujućih i demotivišućih pojava koje mnoge žene navode da odustanu od učešća u politici, ili da ostanu u poziciji submisivnih političkih aktera, koji treba kontinuirano da iskazuju lojalnost muškim političkim liderima.

Rešenja se vide u unapređenju pravnog i institucionalnog okvira, doslednoj primeni postojećeg, kao i promeni svesti i javnog diskursa, koji je poslednjih godina sve više obeležen seksizmom, mizoginijom i nasiljem uperenim protiv žena u javnom prostoru, a među kojima su političarke najviše izložene zbog svoje uloge u odlučivanju, ali i zbog toga što se politička borba u postojećim uslovima lako zameni sa nasiljem nad političkim akterima.

Uloga medija u nasilju nad političarkama

Nalazi analize sadržaja medija ukazuju da su **političarke marginalizovane u medijima**, da su znatno manje zastupljene nego njihove kolege. Pored toga, posebno su marginalizovane žene koje obavljaju funkcije na pokrajinskom i lokalnom nivou u odnosu na one sa nacionalnog nivoa vlasti.

Javni nastupi političarki obeleženi su **nedostatkom autonomije i integriteta**, i njihova javna obraćanja često su obeležena ponavljanjem političkih agendi koje su uspostavili partijski lideri, te iskazivanjem stava potčinjenosti u odnosu na muške kolege, čak i kada im nisu hijerarhijski podređene u partijskim strukturama ili strukturama državne vlasti.

Mediji, naročito oni tabloidni, **obiluju sadržajima koje odlikuju rodni stereotipi, seksizam, govor mržnje i mizoginija**, a posebno su ovim oblicima nasilja izložene žene iz opozicionih stranaka. Studije slučaja ukazuju da **mediji prate istupe ključnih političara u zemlji**, te da mogu promeniti ton izveštavanja o pojedinim političarkama ukoliko vodeći političari promene stav prema njima u nešto pozitivniji.

Analiza navodi na zaključak da se **uprkos povećanju broja žena u Skupštini i Vladi nije desio suštinski zaokret u odnosima moći, suštinska promena političke kulture**, da je i dalje pretežno maskulina, koju odlikuje agresivniji diskurs, diskreditacija protivnika i konkurenata pre nego otvaranje dijaloga o važnim pitanjima, lojalnost utemeljena na klijentelizmu, nasilna retorika umesto saradnje i solidarnosti, koje su u različitim analizama češće povezane sa ženskim obrascima vođenja politike.

1. Uvod

1.1 Svrha i ciljevi istraživanja

Rodno zasnovano nasilje nad političarkama predstavlja specifičan oblik rodne nejednakosti koji utiče na spremnost žena da se uključe u javni politički život i njihove mogućnosti da suštinski učestvuju u procesima donošenja odluka i deluju na polju javne politike. Ono je deo javnog diskursa utemeljenog u strukturnim rodnim nejednakostima i visokoj toleranciji na nasilje nad ženama i doprinosi reprodukciji rodnih nejednakosti i nasilja nad ženama u sferi javnog i privatnog života. Taj javni diskurs obeležen je mizoginijom, patrijarhalnim rodnim stereotipima, u funkciji je rodne diskriminacije političarki i često ima za cilj podiranje njihove nepristrasnosti, uticaja, ugleda i moći.

U Srbiji do sada nije bilo sistematskih istraživanja o rodno zasnovanom nasilju nad ženama koje obavljaju političke funkcije. Ovaj problem prepoznat je u više nezavisnih izveštaja nevladinih organizacija, ali su uvidi u problem uglavnom zasnovani na analizi medijskih sadržaja, i to najčešće pojedinačnih slučajeva koji su u određenom trenutku bili aktuelni. Fenomenološke analize uglavnom su izostajale. Stoga je odlučeno da se sprovede eksplorativno istraživanje koje će pored analize medijskih sadržaja pažnju usmeriti na fenomen nasilja nad političarkama na osnovu iskustava žena koje su obavljale političke funkcije u zakonodavnoj vlasti na različitim nivoima: nacionalnom, pokrajinskom i lokalnom. Istraživanje je sprovela grupa stručnjakinja u kasnu jesen 2020. godine, uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji i ODIHR-a, sa ciljem da se stekne uvid u najvažnije obrasce, mehanizme nasilja nad političarkama, karakteristike počinitelaca, sredstva, uzroke i posledice koje nasilje ostavlja na politički angažman žena, ali i druge aspekte njihovih života.

Istraživanje se sastoji iz dve komponente: jedne koja u fokus stavlja lična iskustva nasilja tokom političke karijere i percepciju stanja i mogućih rešenja u pogledu zaštite

političarki od nasilja, i druge, koja je usmerena na proučavanje medijskih sadržaja o nasilju nad političarkama.

Istraživanje je usmeravano nizom specifičnih ciljeva:

- » Da se razume raznolikost formi rodno zasnovanog nasilja nad političarkama;
- » Da se ustanovi ko su sve počinioci takvog nasilja, uključujući njihove partijske kolege, političke protivnike, medije, uticajne ličnosti, građane i građanke, i ukoliko su prisutne, da se identifikuju razlike u oblicima i sredstvima nasilja koje ovi različiti počinioci pretežno koriste u nasilju nad političarkama;
- » Da se steknu uvidi u iskustva nasilja koje političarke akumuliraju tokom godina političke karijere i utvrdi da li se ova iskustva menjaju u zavisnosti od njihove starosti, stepena moći, pozicija koje zauzimaju, snage mreža kojima pripadaju i sl.;
- » Da se istraže moguće razlike u iskustvima političarki koje pripadaju različitim političkim partijama, odnosno partijama različitih ideoloških orijentacija;
- » Da se ispita kako se među političarkama sa iskustvom nasilja vide uzroci i posledice nasilja kome su bile izložene, kako je ono uticalo na njihovo individualno blagostanje, ali i na njihove političke karijere, njihov privatni život, kao i kakve su moguće posledice na širu motivisanost žena da se uključe u politiku;
- » Da se proceni u kojoj meri medijski sadržaji reprodukuju diskriminatorni, seksistički i mizogini javni diskurs kome su političarke izložene;
- » Da se sagleda u kojoj meri je medijska reprezentacija žena u politici uslovljena i pripadnošću medija određenoj političkoj opciji, jer znatan deo medija karakteriše pristrasnost u izveštavanju i naklonost vladajućoj političkoj strukturi, odnosno da se sagleda koliko su političarke izložene govoru mržnje i mizoginiji u zavisnosti od političke pripadnosti;
- » Da se sagleda i šira (re)prezentacija političarki u medijima.

1.2 Teorijsko-pojmovni okvir

Rodno zasnovano nasilje nad političarkama predstavlja osoben tip nasilja nad ženama koji na jedan neposredniji način povezuje interpersonalno nasilje sa strukturnim i kulturno-simboličkim. Ono se značajno razlikuje od formi rodno zasnovanog nasilja, koje se najčešće poistovećuju sa direktnim interpersonalnim nasiljem, bilo da je reč o partnerskom, porodičnom nasilju ili nasilju koje se doživi od strane počinitelja izvan porodičnog kruga, pa i od strane nepoznatih osoba, jer za razliku od tih formi nasilja, koje teže da ostanu prikrivene, nasilje nad političarkama u velikoj meri teži da se odvija na javnoj sceni. Međutim, bilo bi pogrešno svesti nasilje nad političarkama samo na one oblike koji se koriste da se one diskredituju kao politički akteri, shvatiti rodno zasnovano nasilje isključivo kao sredstvo političkog nasilja. Žene u politici, baš kao i žene u drugim oblastima društva, doživljavaju i niz drugih formi nasilja, poput seksualnog uznemiravanja, ucenjivanja, psihičkog, fizičkog, seksualnog nasilja od strane kolega, pretpostavljenih, nadređenih osoba u hijerarhijama partijskih struktura ili struktura vlasti. U tom smislu, ono što druge žene doživljavaju kao nasilje na radnom mestu, žene u politici doživljavaju na jedan osoben način, jer se upravo u sferi politike strukturiraju, obnavljaju i menjaju temeljni odnosi moći u jednom društvu, pa je i iskazivanje tih odnosa moći kroz nasilje kao sredstvo još izraženije. Moglo bi se reći da je rodno zasnovano nasilje nad političarkama multiplikovano političkim nasiljem, koje je visoko prisutno u domaćoj političkoj kulturi.

Stoga se u ovom istraživanju pošlo od višeslojnog razumevanja rodno zasnovanog nasilja nad političarkama. U osnovi, shvatanje nasilja se oslanja na definicije rodno zasnovanog nasilja nad ženama onako kako su izložene u opštoj preporuci 35 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), kao i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici.

„... rodno zasnovano nasilje nad ženama jedno (je) od temeljnih društvenih, političkih i ekonomskih sredstava kojima se stalno iznova nastavlja podređena pozicija žena naspram muškaraca i njihovih stereotipnih uloga... to nasilje je kritična prepreka postizanju suštinske jednakosti između žena i muškaraca, kao i uživanja od strane žena ljudskih prava i temeljnih sloboda.“

Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 35 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19

„Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede, odnosno patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti, bilo u privatnom životu.“

Savet Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, čl. 3

Pored ovih definicija nasilja, za razumevanje nasilja nad političarkama u ovom istraživanju od posebnog su značaja i šire definicije nasilja, koje su prisutne u mirovnim istraživanjima ili istraživanjima širih fenomena društvenog nasilja i društvenih konflikata. U ovim pristupima nasilje se razume kao vrsta društvenog odnosa u kome jedan akter ili grupa aktera (subjekti nasilja) vrše akcije koje nanose štetu, povređuju drugog aktera ili aktere (objekte nasilja). Samo nasilje može biti prisutno u obliku štetne akcije (fizičko, psihičko, seksualno povređivanje), ali i u obliku odsustva akcije, nečinjenja (npr. nepreduzimanje nikakvih mera i akcija u sprečavanju gladi, siromaštva, diskriminacije) koje ima za posledicu ugrožavanje zdravlja i blagostanja „objekata“ nasilja i smanjuje njihove šanse da ostvare svoj ljudski potencijal.¹

U savremenim teorijama nasilja široko je prihvaćeno razlikovanje tri „supertipa“ nasilja: strukturnog, kulturnog i direktnog.

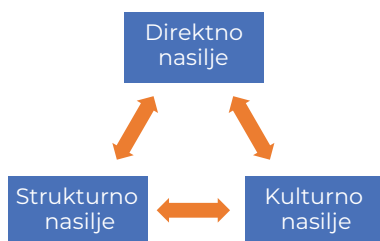
Direktno nasilje je onaj oblik nasilja u kojem su subjekat i objekat direktno povezani, bilo da je reč o pojedincima ili grupama. U ovom tipu nasilja jasno se razlikuju počinitelj (subjekat nasilja), žrtva (objekat nasilja), kao i sam čin nasilja, koje se može ispoljavati kao fizičko, seksualno, psihičko, ekonomsko i sl.

1 Ovakvo shvatanje nasilja prvobitno je razvio Johan Galtung (Galtung Johan (1969), „Violence, Peace, and Peace Research“, Journal of Peace Research, Vol. 6, No. 3, pp: 167–191), a kasnije je primenjeno i u drugim pristupima. Više o ovim pristupima u: Babović, M. (2015), Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju strukturnog, kulturnog i direktnog nasilja, Sociologija, Vol. 57, br. 2: 331–352.

Strukturalno nasilje je utemeljeno u društvenim strukturama koje odlikuje nejednakost, nasuprot direktnom nasilju, koje se najčešće percipira kroz određene forme ponašanja. Ono se manifestuje kroz nejednake šanse, ograničen pristup određenim resursima ili pozicijama za pojedine aktere i reprodukuje se putem postojećih institucija, normi i praksi.

Kulturno nasilje obuhvata one aspekte kulture, simboličke sfere, poput ideologije, religije, jezika, umetnosti, nauke, koji se mogu upotrebiti da bi se opravdalo, legitimisalo direktno ili strukturalno nasilje. Ni direktno ni strukturalno nasilje se ne mogu održavati bez kulturnih normi i vrednosti koje ih legitimišu.

Grafikon 1. Tri „supertipa“ nasilja

Simboličko nasilje u teoriji Pjera Burdijea² predstavlja spoj strukturalnog i kulturnog nasilja. Pojednostavljeno rečeno, prema Burdijeu, ljudi se u društvenom prostoru grupišu na osnovu socijalne sličnosti i osobenost svojih grupa, nastoje da se prikažu u odnosu na druge grupe simbolima, postavljajući time društvene granice. Međutim, simboličko nasilje ne javlja se samo kao isključivanje drugih grupa ili sprečavanje drugih grupa da pristupe određenom društvenom prostoru, određenim resursima, već i kao nepriznavanje manje moćnih aktera. Potčinjeni pojedinci ili grupe vide dominaciju drugih kao prirodan poredak i stoga je legitimišu. Oni time učestvuju u sopstvenom potčinjavanju. Kao jedan od primera rasprostranjenog simboličkog nasilja Burdije navodi upravo rodno zasnovano nasilje, jer često i žene koliko i muškarci smatraju

2 Bourdieu, Pierre and Loic Wacquant (1992), „An Invitation to Reflexive Sociology“, Chicago: The University of Chicago Press.

da su žene „slabije“, manje sposobne za obavljanje pojedinih poslova, dakle prihvataju date rodne stereotipe.

Imajući u vidu višeslojnost pojma nasilja u ovom istraživanju, nasilje nad političarkama je operacionalizovano tako da obuhvata sledeće oblike:

- » Strukturno nasilje
- » Kulturno-simboličko nasilje
- » Fizičko nasilje
- » Seksualno nasilje
- » Seksualno uznemiravanje
- » Psihičko nasilje
- » Proganjanje

Detaljnija operacionalizacija navedenih formi nasilja prikazana je u prilogu 1.

1.3 Metodologija istraživanja

Istraživanje je sprovedeno kroz dve komponente, koje se zasnivaju na posve različitim metodologijama:

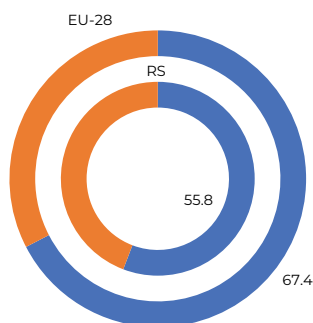
1. Istraživanje iskustava rodno zasnovanog nasilja žena koje su obavljale ili obavljaju političke funkcije u okviru zakonodavne vlasti na nacionalnom, pokrajinskom ili lokalnom nivou sprovedeno je metodom dubinskih, polustrukturiranih intervjuva na uzorku od 9 žena pripadnica 7 različitih političkih stranaka, od kojih su dve trenutno na vlasti, a ostalih pet su u opozicionim strankama. Vodič za intervju prikazan je u prilogu 2.
2. Istraživanje medijskog diskursa o političarkama sprovedeno je metodom analize sadržaja i analize diskursa. Analize su sprovedene na uzorku medijskog sadržaja šest informativnih portala: *RTS*, *Politika*, *Večernje novosti*, *Nova S*, *Informer* i *Danas*. Detaljniji prikaz metodologije može se pogledati u prilogu 3 ovog izveštaja.

Imajući u vidu osetljivost teme istraživanja, istraživanje je sprovedeno uz poštovanje visokih etičkih standarda kako bi se osigurala bezbednost i poverljivost podataka o svim ispitanicama. Intervjui su zbog pandemije virusa kovid-19 sprovedeni u sigurnom onlajn okruženju, uz dobrovoljno učešće ispitanica. U cilju anonimnosti ispitanica, a imajući u vidu njihove javne pozicije, iz prikaza nalaza su otklonjeni svi podaci koji bi mogli ukazati na njihov identitet.

1.4 Rodna ravnopravnost i politička scena u Srbiji

Društvo Srbije odlikuju izražena rodna nejednakost i u sferi javnog života i u sferi privatnih, porodičnih odnosa. Prema indeksu rodne ravnopravnosti Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost³, rodna ravnopravnost u Srbiji je znatno ispod proseka za Evropsku uniju.

Grafikon 2. Indeks rodne ravnopravnosti, Srbija 2016. i EU 2019.

Izvor: SIPRU, Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji, 2018.

Rodna nejednakost prisutna je u sferi zapošljavanja i rada, obrazovanja, političke i društvene participacije, u materijalnom položaju i prihodima. Prisutna je i u sferi privatnog života, kroz nejednaku podelu neplaćenog kućnog rada i brige o porodici. Najdrastičniji oblici manifestuju se kao nasilje nad ženama, koje se ispoljava i u sferi jav-

3 Indeks rodne ravnopravnosti istovremeno meri nivo postignuća i rodni jaz u najvažnijim oblastima politike rodne ravnopravnosti. Vrednost indeksa se kreće od 1 do 100, pri čemu vrednost 100 predstavlja puno postignuće, potpunu rodnu ravnopravnost (SIPRU, 2018).

nog i u sferi privatnog života, i ima teške posledice po bezbednost i blagostanje žena. Ova nejednakost utemeljena je u patrijarhalnim normama, koje su još uvek veoma rasprostranjene među stanovništvom Srbije.

Sfera političke participacije predstavlja jedan od domena u kome je izmeren najveći napredak između 2014. i 2016. godine. Taj napredak se najviše ogleda u povećanju udela žena među poslanicima Narodne skupštine Srbije i odbornicima lokalnih skupština, do čega je došlo na osnovu važnih zakonskih promena, kojima su 2012. godine najpre definisane kvote od 30%, a početkom 2020. godine su te kvote povećane na 40% obavezne zastupljenosti žena (to jest manje zastupljenog pola) na izbornim listama. Naime, pre redovnih parlamentarnih, pokrajinskih i lokalnih izbora u Republici Srbiji 2020. godine usvojene su izmene Zakona o izboru narodnih poslanika i Zakona o lokalnim izborima, kojima je izborni cenzus sa pet spušten na tri odsto i usvojen amandman koji predviđa da na izbornim listama bude najmanje 40% osoba manje zastupljenog pola.⁴

Parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori održani su 21. juna 2020. godine. Deo opozicionih političkih stranaka (Savez za Srbiju) bojkotovao je izbore. Na republičkom nivou najviše mandata (188 od 250) osvojila je Srpska napredna stranka, 32 poslanika Socijalistička partija Srbije, Srpski patriotski savez 11 poslanika, a manjinske partije Savez vođovodanskih Mađara i Stranka pravde i pomirenja četiri, dok je Stranka demokratske akcije Sandžaka osvojila tri mandata.

Bez obzira na dominantnu parlamentarnu većinu koju je ostvarila Srpska napredna stranka, nova vlada formirana je četiri meseca nakon konstituisanja novog saziva Narodne skupštine. Uz prethodne najave predsednika Republike Srbije i Srpske napredne stranke da će polovinu resora u novoj vladi Srbije voditi žene, za manda-

4 Poslanici opozicionih političkih stranaka i organizacija koje su deo Saveza za Srbiju i pokreta Dosta je bilo više od godinu dana su bojkotovali rad republičkog parlamenta, te nisu ni prisustvovali glasanju o izmenama navedenih zakona, osim narodne poslanice Gordane Čomić, koja je i bila predlagač amandmana, a koja je nakon tog postupka isključena iz Demokratske stranke.

tarku je ponovo predložena dotadašnja premijerka, koja je tu funkciju obavljala tokom prethodnog saziva Vlade, a u novoj vladi našlo se 10 žena (42%).

Zaštita i unapređenje rodne ravnopravnosti jedno je od načela koja se deklarativno ističu u politikama svih vlada od 2000. godine do danas. Iako je predsednica Vlade Republike Srbije na početku prvog mandata (2016) navela da je donošenje zakona o rodnoj ravnopravnosti deo agende „prvih 100 dana rada“, proces donošenja novog zakona prekinut je 2017. godine. Naime, nakon trogodišnjeg rada na nacrtu novog zakona o rodnoj ravnopravnosti i pozitivne reakcije od strane relevantnih institucija i organizacija civilnog društva na tekst nacarta, za čiju je izradu bilo zaduženo Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije, proces donošenja tog zakona zaustavljen je u istoj toj Vladi.

Uprkos povećanom učešću žena u zakonodavnim strukturama vlasti, organizacije civilnog društva upozoravaju na rastuće nasilje nad ženama u politici, ali i ženama u drugim sferama javnog delovanja, kao i jačanje mizoginije u javnim diskursima.⁵

Sa pojavom pokreta #MeToo poslednjih godina na globalnom nivou, sve veća pažnja posvećuje se rodno zasnovanom nasilju počinjenom nad ženama u javnoj sferi. Političarke, novinarkе i braniteljke ženskih ljudskih prava izložene su verbalnom nasilju. Podaci Saveta Evrope i Interparlamentarne unije pokazuju da je 85,2% anketiranih parlamentarki pretrpelo psihičko nasilje tokom svog mandata, 46,9% je dobilo pretnje smrću ili pretnje silovanjem ili prebijanjem, 58,2% njih bile su meta seksističkih napada na društvenim mrežama, a 24,7% je pretrpelo seksualno nasilje.⁶

5 SOS Vojvodina, *NGO report on the implementation of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence in Serbia*, 2018, <https://rm.coe.int/vsosl-independent-greivio-report-2018/1680907e9b>

6 Council of Europe, Inter-Parliamentary Union, *Sexism, harassment and violence against women in parliaments in Europe*, <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2018-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-europe>

Rodno zasnovano nasilje nad ženama u politici utiče na spremnost žena da se uključe u javni i politički život, kao i na njihovu mogućnost da smisljeno učestvuju u procesima donošenja odluka i utiču na politički život i javnu politiku. Ovakav javni diskurs širi mizoginiju, ukorenjene patrijarhalne i rodno zasnovane stereotipe, a diskriminatorni govor koji se koristi protiv žena na političkim pozicijama često ima za cilj podri-
vanje njihove nepristrasnosti, uticaja, ugleda i moći.

2. **Nalazi istraživanja: Političarke o iskustvima nasilja, percepciji problema i mogućim rešenjima**

Istraživanje sprovedeno na uzorku političarki koje su ranije obavljale ili sada obavljaju dužnosti u okviru organa zakonodavne vlasti na republičkom, pokrajinskom ili lokalnom nivou osvetlilo je nekoliko važnih aspekata: kakva su iskustva ispitanica u vezi sa različitim oblicima nasilja, ko su počinioci nasilja, u čemu ispitanice vide njegove uzroke, kakve su posledice i strategije izlaska na kraj sa tim nasilje, te koja su njihova iskustva sa institucijama i mehanizmima zaštite. Ova komponenta istraživanja, pored ličnih iskustava, bila je usmerena i na percepciju stanja u pogledu nasilja nad ženama u politici, kao i viđenje mogućih rešenja.

2.1 **Položaj žena u strankama i mogućnosti napredovanja u političkoj karijeri**

Nalazi istraživanja ukazuju da je položaj žena u političkim strankama nepovoljan. Stranke iz kojih dolaze ispitanice (pojedine su promenile i više stranaka) su izrazito centralizovane, o najvažnijim aspektima stranačkog sistema, uključujući i napredovanje, odlučuju partijski lideri, postoji jasna segregacija u dužnostima žena i muškaraca, koja se ispoljava tako što se ženama dodeljuju pomoćne, administrativne dužnosti, dok se položaji na kojima se donose odluke najčešće dodeljuju muškarcima. Ipak, stanje se menja, a najvažniji faktor koji doprinosi promenama su izborne kvote za osobe manje zastupljenog pola. Iako se mehanizmi kandidovanja i promocije nisu suštinski promenili, to jest ostali su centralizovani, autoritarni, klijentelistički i nepotistički,

pod prinudom zakona otvoren je prostor za veće učešće žena, što se odrazilo i na karijere ispitanica, u smislu veće mogućnosti napredovanja.

2.1.1 Ulazak u politiku

Biografije žena koje su učestvovalе u istraživanju imaju neke sličnosti što se tiče obrazaca ulaska u politiku: uglavnom su se u politiku uključile u mladosti (neke i veoma rano, pre punoletstva), izvesni podsticaji su ili dolazili od pojedinih članova porodice, ili je postojalo snažno političko nasleđe odnosno uključenost porodice u politiku, a politički angažman je shvatan pre kao način delovanja kroz koji se može doprineti opštijim društvenim ciljevima, kako god da se ideološki shvatalo poželjno društvo, nego kao instrument, sredstvo za ostvarivanje ličnih interesa.

„Tako, iz neke želje da se stvari koje nisu bile kako treba, po mom skromnom mišljenju, promene, i da tome doprinesem, je i išlo moje uključivanje u politiku.“

Bivša poslanica NSS

„Pošto su me vaspitali da se uvek borim za ono u šta verujem, da ne ćutim, da pokušam da promenim stvari nabolje, ja sam se shodno tome tako i ponašala.“

Bivša poslanica NSS

„Ja sam iskonski levičarka i socijaldemokrata po svim ubeđenjima!“

Bivša poslanica u Skupštini APV

„To me je privuklo (stranka, prim. aut.) zbog toga što je u početku pokazivalo ogromnu energiju da načini jedan presek i uvede drugačije društvo.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

Ipak, pojedine ispitanice su bile podsticane i motivisane i mogućnostima ličnog razvoja i pristupa boljim životnim šansama.

„Tata je uvek pričao, ako si visoko obrazovana žena, plus politički angažovana, otvoriće ti se sva vrata.“

Narodna poslanica

Izvesne razlike u obrascima se primećuju između različitih generacija, jer su pojedine ispitanice ranu političku socijalizaciju doživele još za vreme socijalizma, u bivšoj Jugoslaviji, oblikujući se po normama tadašnjeg Saveza komunista. Druge ispitanice su ovu ranu socijalizaciju doživele tokom burnih 1990-ih godina, uz puno iskustava u aktivizmu, organizaciji i učešću u protestima, dok je treća grupa socijalizovana u novijem periodu, periodu takozvanih odblokiranih reformi, gde je politička moć, za razliku od decenije nakon sloma socijalizma, u velikoj meri ušla u institucionalne kanale moći, odnosno vlasti.

Većina ispitanica nije u svom neposrednom porodičnom ili širem socijalnom okruženju naišla na velike otpore pri ulasku u politiku, ali su mnoge ukazale i da ih okolina nije shvatala „mnogo ozbiljno“.

„Niko to nešto nije ozbiljno doživljavao. Čak ni ja...“

Bivša odbornica u Skupštini grada

2.1.2 Položaj žena u strankama

Nalazi istraživanja ukazuju da je položaj žena u političkim strankama nepovoljan. Stranke iz kojih dolaze ispitanice (pojedine su promenile i više stranaka) izrazito su centralizovane, o najvažnijim aspektima stranačkog sistema, uključujući i napredovanje, odlučuju partijski lideri, ili u najboljem slučaju najuži krugovi oko lidera, a što su pozicije više, odnosno sa više moći, na njima je manje žena. Partijski lideri donose ključne odluke bez jasnih kriterijuma i transparentnih procedura. Iskustva žena uka-

zuju da u tom pogledu nema bitnih razlika između velikih i malih stranaka, vladajućih ili opozicionih. Autoritarna kultura prožima stranke različitih orijentacija.

U XX (stranci, prim. aut.) je bio jedan pristojan broj žena, ja bih rekla i čak i neke žene su bile vrlo aktivne, ali je poslednja uvek bila XX (lider stranke, prim. aut.). Tako je bilo ne samo u XX (prvoj stranci, prim. aut.), nego kasnije i u XX (drugoju stranci, u koju je ispitanica prešla, prim. aut.)... vođa je taj oko koga se sve vrti... imate vođu stranke, lidera stranke čiji je autoritet neprikosnoven, i on tu drži više-manje i nož i pogaču, i sad zavisi od njega koliko će da pusti da se određene stvari razvijaju, tipa Ženske parlamentarne mreže ili tako... Tu je jako bilo važno da se bude blizak sa liderom.

Bivša poslanica NSS

„Nije bilo žena. Često je XX (predsednik stranke, prim. aut.) organizovao sastanke opštinskih odbora; tu je često bilo funkcionera u kravatama, i onda sam shvatila da je od njih 50, da su svi muškarci. Bila sam ja kao funkcionerka i zapisničarka kao žena. I niko više.“

Narodna poslanica

„Problem je kada pitate lidere naših stranaka kakva je situacija sa zastupljenošću žena u stranci, oni će svi imati potpredsednicu, i to izgleda vrlo lepo, ali malo više kada zagrebetete i pogledate koliko je žena u izvršnom odboru stranke, koliko žena su predsednice odbora, koliko predsednice opština itd... tu se vidi da je problem veći nego što na prvu loptu izgleda... Naše stranke tako funkcionišu da predsednici odbora uglavnom odlučuju ko će za šta biti kandidat ili ko će kako napredovati. Mislim da vrlo malo žena ima koje vode odbore stranaka u Srbiji.“

Bivša poslanica NSS

Postoji jasna segregacija u dužnostima žena i muškaraca, koja se ispoljava pre svega tako što se ženama dodeljuju pomoćne, administrativne dužnosti, dok se položaji na kojima se donose odluke najčešće dodeljuju muškarcima. Iskustva ispitanica ukazuju

da je sa višim pozicijama i segregacija izraženija. Takođe, neki narativi ukazuju da u podmlatku stranke, u omladinskim organizacijama razlike nisu tako izražene kao u „seniorskom“ delu stranke, što takođe upućuje na zaključak da sa povećanjem moći dolazi i do izraženijeg isključivanja žena, odnosno većih prepreka da one dođu na važne položaje.

„Predsednici opštinskih odbora su svi bili muškarci, funkcioneri koji nose kravate, dok su su u svim tim odborima sve zapisničarke i sekretarice žene.“

Narodna poslanica

„... poslovi kol-centra ili kuvanja kafe su uvek pripadali ženama. U Omladini (omladinskoj organizaciji stranke, prim. aut.) toga stvarno nije bilo. Sve je nekako bilo jednako. Jedina razlika u Omladini koja je postojala bilo je to da su muškarci išli da lepe plakate. Ali kada se pogleda seniorski deo organizacije jasno se vidi da je to uvek tako bilo. Žene su uglavnom bile angažovane na administrativnim poslovima. Vrlo malo žena su bile predsednice odbora. Izvršni odbor, naravno, u potpunosti od muškaraca sastavljen. Kada su izbori za predsednike opština, nije bilo šanse da žene budu kandidatkinje. Ali nisam ja to tada primećivala.“

Bivša poslanica NSS

Narativ ispitanice br. 2 takođe ukazuje na promene u osvešćenosti o rodnoj segregaciji i diskriminaciji. Ono što ispitanice danas usled različitih kampanja podizanja svesti i zakonskih promena jasno percipiraju kao rodne nejednakosti, u ranijim fazama svoje političke karijere nisu tako percipirale, rodne nejednakosti su se manje-više podrazumevale.

„Uvek je postojao neki kod ili broj famozni, pa onda 10 muškaraca, pa i žena, i onda ne možeš ti zato što si recimo jako mlada, pa kad budeš imala nekih 40-50, onda ćeš stići na red jer pre tebe su te, te i te... Žene su uvek dobijale posao koji se radi mučnije, tipa spiskovi, uredna evidencija, ispravke, dopravke, zvanje, obilaženje... Muškarci su onda kao i

sada obavljali u kafanama... Ali mislim da smo mi, za razliku od danas, nekako prihvatale, nismo se veliko borile: pa dobro, kad ne mogu ili nije bitno.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

Interakcija između roda i moći izrazito je kompleksna. Ispitanice navode da često drugi faktori osim rodnih – poput teritorijalne pripadnosti, kooptiranja i promocije „preko reda“ članova koji mogu da povećaju ugled ili moć stranke, ili grupisanja po nekim drugim užim interesnim osnovama ostvarenog kroz mehanizme klijentelizma i nepotizma – najčešće jesu presudan mehanizam za strukturiranje stranačkih hijerarhija. Međutim, rod je uvek sistematski prisutan, kao intervenišuća varijabla, koja utiče da žene, iako u punoj meri ispunjavaju sve uslove, imaju slabije šanse da dospeju na važnije položaje. U raspodeli pozicija žene često prođu lošije jednostavno zato što imaju manje unutarpartijske moći, koja je povezana sa njihovom manjom eksternom generalizovanom moći, usled slabijeg ekonomskog položaja, slabije socijalne umreženosti, koja za političku participaciju predstavlja važan socijalno-politički kapital, odnosno umreženosti u one društvene krugove i miljee koje partijski moćnici percipiraju kao važan resurs za omogućavanje unutarstranačke promocije. Važnu ulogu u tome igraju i norme koje određuju šta je „primereno“ a šta ne u aspiracijama i praksi za osobe različitog pola.

„Ne mogu zaboraviti da na sastancima u manjim sredinama na koje sam odlazila nije bila nijedna žena. Na pitanje 'Gde su članice?' dobijala bih odgovore: 'Kako da zovem nečiju ženu na sastanak u sedam uveče?', kao i to organizovanje sastanaka po kafanama i drugim mestima gde žene ne zalaze utiče na njihov broj na sastancima. 'Je l' treba da me neko isprebija?' I dan-danas se dešava da na sastancima ja budem jedina prisutna žena. Posebno ako posle sastanka bude organizovana večera, što je običaj u našim strankama, često se desi da te žene koje budu na sastanku posle ne budu na večeri. Sada, da li one nisu pozvane, ili prosto ne odu, ne mogu tačno znati. Te večere često budu mesta gde se 'dogovaraju stvari', a one iz toga bivaju isključene. Pa kada dođe vreme za kandidovanje, one imaju problem da se istaknu.“

Bivša poslanica NSS

Mislim da je druga vrsta nepravde bila prisutna i nema mnogo veze sa tim ko je kog pola bio. Sve odluke su bile centralizovane, isto kao što je sada situacija na nivou države. Znači, sve odluke su centralizovane i zavise isključivo od jedne osobe i od toga da li će ta osoba da prelomi da mu je neko u budućem radu potreban ili nije potreban. Mnogi su tu dolazili preko reda, recimo, na listu, iako smo mi imali javno promovisano to da je lista sastavljena tako što su se svi kandidovali kroz jedan sistem, kroz jednu platformu, i onda smo se navodno po nekim kriterijumima bodovali, i tako smo navodno došli na listu. Međutim, to se ispostavilo sve kao paravan za neke druge aktivnosti. Pa onda tu postoje neki ljudi koji su na kraju postali parlamentarci, a koji su tu došli preko ličnih veza i poznanstava koja su imali kako sa predsednikom stranke, tako sa ljudima koji su njemu bili bliski i u koje je on imao više poverenja.

Bivša poslanica NSS

Praksa kandidovanja i odlučivanja o unapređivanju je obeležena ne samo seksizmom već i diskriminacijom po osnovu starosti, porodičnog statusa itd. Slično se dešava na tržištu rada, gde su postoji prisutna praksa poslodavaca da diskriminišu mlađe žene koje imaju roditeljskih obaveza, ali i starije žene. Narativi implicitno ukazuju da se starost donekle drugačije vrednuje kod žena i muškaraca u politici.

„Tu su velika lobiranja. Teško je izvući podršku za žene. Ako je mlada žena, 'udaće se, dobiće decu, neće se baviti više sa tim', ako je starija 'šta ćemo sa tom babom'... Kada smo imali poslednje izbore u stranci, lobirala sam za jednu devojkicu sa svoje teritorije, iako je ona meni konkurencija, nisu hteli muškarci da je podrže. Jače se oni drže zajedno. Ima rivalstva, ali više teritorijalno.“

Narodna poslanica

Ipak, stanje se menja, a najvažniji faktor koji doprinosi promenama su izborne kvote. Pre uvođenja kvota bilo je različitih pokušaja da se položaj žena u strankama osnaži i unapredi. U pojedinim strankama organizovani su forumi žena sa tim ciljem; prema svedočenjima ispitanica, to je davalo rezultate jer se mnogo više, planski vodilo računa o kandidovanju i raspoređivanju žena, a pregovaračka moć je zbog kolektivne organi-

zovanosti bila nešto veća. Ipak, značajnije promene došle su sa promenom izbornog zakona i uvođenjem kvota za osobe koje pripadaju manje zastupljenom polu. Prema svedočenju ispitanica, iako se mehanizmi kandidovanja i promocije nisu suštinski promenili, to jest ostali su centralizovani, autoritarni, kljentelistički i nepotistički, pod prinudom zakona otvoren je prostor za veće učešće žena, što se odrazilo i na karijere ispitanica, u smislu većih mogućnosti za napredovanje.

Ispitanice ukazuju da je u početku promena bila najčešće potpuno formalna. Bilo je potrebno samo povećati broj žena, a nije se vodilo računa o njihovom „kvalitetu“, „zaslugama“, posebno u strankama koje su imale malo žena u svojim redovima i koje nisu mogle lako da dostignu uslove propisane kvotama.

„(prenosi obraćanje kolega, prim. aut.) 'Šta ste sada postigle? Stavljaćemo komšinicu, babe i svastike kolega sada na liste?!?' Tako da mislim da u tom prvom momentu kod naših kolega nije baš postiglo efekat koji bi bio takav da oni počnu verovati da žene zaslužuju mesto u politici. Ali smo postigli efekat da imamo 30% žena u Skupštini i da su neke od njih uspele da se pokažu u pozicijama za koje uopšte ne bi imale ni šansu da se okušaju. Ja tako i vidim kvote – kao način da se ženama da šansa koju nikada ne bi ni dobile. Pa neka su i naterane.“

Bivša poslanica NSS

„Nigde se ja nisam kandidovala. Nisam sigurna ni da sad to kandidovanje postoji. To nekoliko ljudi odlučuju, predlažu, ostali usvajaju i to je to. To su se oni nešto međusobno dogovorili. U tom trenutku je uvođena kvota za 30% žena, ja sam im se uklapala u tu priču. Njima je bilo bitnije što imaju ženu nego da li sam ja studentkinja, mlada žena od 30 godina, moralno kvalitetna.“

Bivša poslanica NSS

„Kada sam počela da se borim za uvođenje kvote u naše stranačke akte, što nikad nije učinjeno, jedan od argumenta je bio: 'Zar ti misliš da si kvota, da si ti treća na listi i da si iza-

brana za potpredsednicu Skupštine jer si žena i kvota?” To me je jako vređalo, i danas bi. Ako nije propisano, žena neće ući ni u stranačke organe niti na javne funkcije. Sve drugo je šarena laža.“

Bivša poslanica Skupštine APV

Pojedine ispitanice koje beleže veoma dugu političku karijeru ukazuju da kada se sve uzme u obzir, uprkos nekim promenama, stvari zapravo ostaju iste, odnosno žene ne dobijaju suštinski pristup ključnim političkim položajima.

„... žene su to shvatile kao takmičenje, muškarci uopšte ne. Oni su shvatili to kao mesto koje njima pripada, i da je ženi mesto da se bace perifernim stvarima, i njezino mesto je pored varjače. Gledajući iz ove perspektive, ja sam 43 godine u politici, ništa se nije promenilo. Čak se jako zaoštrilo, i ove žene što su se drznule da se osnaže, ako nisu imale savezništvo tih muškaraca zbog daljeg napredovanja, jednostavno su prolazile za dva izborna ciklusa. Ja to pratim odavno, nijedna nije mogla više od 8 do 12 godina da opstane u takvom sistemu.“

Bivša poslanica Skupštine APV

2.1.3 Razvoj karijere

Lična iskustva ispitanica ukazuju na različite oblike strukturnog i kulturno-simboličkog nasilja kojima su bile izložene tokom političke karijere. Ovi oblici obuhvataju trgovinu mandatima žena bez njihovog znanja i učešća, ignorisanje, omalovažavanje i etiketiranje, postavljanje viših standarda i zahteva nego za muškarce, što vodi nekoj vrsti izrabljivanja, radne eksploatacije, zatim smenjivanje sa položaja ili isključivanje iz stranke zbog neprihvatanja uloge koja im je bila namenjena, odnosno zbog probijanja staklenog plafona i zauzimanja pozicija moći za koje se smatra da pripadaju samo muškarcima.

„Istrgovali su mojim mandatom jer su shvatili da iza mene ne stoji niko jak i velik.“

Bivša poslanica NSS

„Prvi šok je bio što sam se ja pojavila u Skupštini Srbije. Od mene se ništa nije očekivalo sem da budem fikus. Tačno se sećam kada sam trebala da imam prvi govor, XX (predsednik stranke, prim. aut.) je pojeo moje vreme, posle sam plakala. Kada si žena, moraš mnogo više da radiš... To je strašno zamorno.“

Narodna poslanica

„Uvek mi je bilo teže u odnosu na kolege. Uvek sam morala više da radim, da se dokazujem, nametnut mi je bio tutor koji će me nadgledati i proveravati... Ja spadam u onu najmanju grupu stranačkih aktivista koji mnogo rade za stranku. Meni je stranka bila 24 sata život... Kada mi je pokazala da nema više mesta za mene, to mi je bilo strahovito... Sve što sam dobila od stranke ja sam zaradila, ništa nisam dobila na protekciju.“

Bivša poslanica NSS

„Bilo je omalovažavanja ili nipodaštavanja od strana kolega. Opaski poput 'devojčice' ili upadanja u reč u sred prenosa: '... Koleginice, Vi ništa niste u pravu, ali ja sa tako lepom ženom ne mogu da se raspravljam, evo nek Vam bude.' Onda ti komplimenti koji su zapravo prerusene diskreditacije.

Bivša poslanica NSS

„... sa jednom grupom kolega tražila sam demokratizaciju stranke, i više se nisam našla na poslaničkoj listi... videla sam da... su u stvari oni koji odlučuju u stranci od vrha do dna u stvari davaoci građevinskih dozvola, direktori poslovnih prostora, i da oni ljudi bez toga prosto ne mogu i ne znaju, i kad padnu iz politike, nemaju gde da padnu jer nemaju nikakav drugi posao ni struku. I ja sam tada dala ostavku, ali nisam izašla iz stranke... I dva meseca posle toga... oni su me tad isterali, izbacili su me iz stranke, izbrisali su me iz članstva. Ja sam to rekla da se tako ponašaju da sam ja žena...“

Bivša poslanica NSS

Moja karijera je išla očekivanim redosledom do jednog momenta kada sam zviznula glavom o stakleni plafon. Onog momenta kada sam postala suviše samostalna i popularna za ukus ljudi koji vode moju stranku. To se desilo mojoj karijeri. Od tad je turbulentna jer ja se nisam dala, a oni nisu hteli da me puste. Tada shvatiš da ma koliko vrediš i uspešan si, ako je neko procenio da više ne trebaš, tebe više nema. Kao žena u politici moraš da imaš perfektnu biografiju, sve da dokazuješ, to je apsolutno sudbina svake žene koja je u politici, da nema izuzetka. Čak i liderke stranke su morale da prođu kroz taj pakao.

Bivša poslanica u Skupštini APV

„Ne, nije mi bilo lakše nego muškarcima, bilo mi je teže zato što sam morala sve kompletno da odradim, naročito kad sam postala sekretar, onda sam ja morala da pratim izbore i članstvo i socijalu i sve to je morao da radi neko ko je pisao, zvao, upoznao se sa ljudima, razgovarao sa ljudima, pa sam imala dan za prijem ljudi.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

Kako su istakle pojedine ispitanice, politički ambijent je danas nepovoljniji, deluje obeshrabrjuće na angažman žena, uprkos kvotama. U takvom kontekstu može se očekivati instrumentalnije angažovanje žena, koje kroz političko učešće mogu ostvariti ličnu promociju, ali ne autentično delovanje žena koje bi omogućilo radikalnije društvene transformacije.

2.2 Iskustva nasilja

Svedočanstva ispitanica o svojim iskustvima nasilja ukazuju na sledeće ključne nalaze:

- » Trpljenje nasilja je sastavni deo njihove političke karijere, te se tu nasilje ispoljava u vrlo različitim formama, i u pogledu vrste nasilja i u pogledu počinitelaca i konteksta u kome se odvijalo.
- » Najviše su bile izložene različitim formama psihičkog nasilja, potom seksualnog uznemiravanja, retka su iskustva fizičkog nasilja, ali su neke od njih doži-

vele i teške oblike proganjanja, ponavljano psihičkog nasilja, koje je imalo za cilj da ograniči slobodu i integritet, te stvori kod njih strah za sopstvenu bezbednost.

- » Simboličko nasilje je sveprožimajuće i najčešće se ispoljava upotrebom pejorativnih izraza, seksističkih i mizoginih etiketa, kojima se ispitanice klasifikuju u neke kategorije koje uz rodne odrednice nose i druga značenja, poput starosti, etničke pripadnosti, različitih vrsta sposobnosti i sl.
- » Galerija počinitelaca je veoma raznovrsna, obuhvata stranačke kolege, osobe koje su nadređene, nalaze se na višoj hijerarhijskoj poziciji unutar stranke, partijske lidere, političke protivnike, osobe iz drugih sfera javnog delanja, poput medija, kao i ostale građane i građanke. Muškarci se najviše identifikuju kao počinioci u narativima ispitanica, ali neki incidenti vezani su i za žene. Iskustva pokazuju i da su česti „kolektivni počinioci“, poput političkih protivnika koji grupno učestvuju u činu nasilja nad pojedinačnom ženom, te da se ponekad pravi počinioci ne mogu ni lako identifikovati jer deluju iz pozadine preko botova, metodom digitalnog ili medijskog nasilja.
- » Mehanizmi zaštite su potpuno neadekvatni, institucionalna zaštita neodgovarajuća, bilo zbog toga što zakoni i propisi ne omogućavaju jasno identifikovanje onih oblika nasilja koji ne spadaju u fizičko i seksualno, bilo zbog slabe primene propisa koji već pružaju neku zaštitu.
- » Strategije izlaska na kraj sa nasiljem stoga su individualne, oblikovane onako kako su u datom kontekstu mogle da budu definisane u uslovima dostupnih resursa, uključujući podršku porodice i užih društvenih mreža, partijskih kolega, medija i dela javnosti, ali i lično suočavanje sa počiniocima, koje neke žene „omogućuje“ da se suprotstave nasilju i odbace ulogu žrtve.
- » Ženska solidarnost, posebno ona koja bi trebalo da je uspostavljena kroz Žensku parlamentarnu mrežu, kako se pokazuje, podređena je partijskoj lojalnosti i neefikasna je u sistemu zaštite žena i unapređivanju njihovog položaja u institucijama zakonodavne vlasti na svim nivoima.
- » Ispitanice jasno prepoznaju da su uzrok nasilja strukturni odnosi nejednake moći kojom raspolažu žene s jedne i muškarci s druge strane, generalno u

našem društvu, a posebno u sferi u kojoj se upravo raspodeljuje i primenjuje moć, kao i kulturni činioци svojstveni patrijarhalnoj kulturi, u kojoj se od žena očekuje da svoje delovanje ograniče primarno na sferu privatnih odnosa i porodicu, a ako već učestvuju u javnom životu, da njihova uloga bude podržavajuća, a ne liderska.

- » Opšti je utisak među ispitanicama da je poslednjih godina nasilje nad političarkama u porastu; povezuju ga sa povećanim učešćem žena u politici i nagoveštajima rodne redistribucije moći u sferi političkog odlučivanja. Istovremeno, zabrinute su zbog obeshrabrujućih i demotivišućih faktora koji mnoge žene odvlače od učešća u politici, ili ako ih sasvim ne odvlače, održavaju ih u poziciji submisivnih političkih aktera, koji treba kontinuirano da iskazuju lojalnost muškim političkim liderima.
- » Ispitanice prepoznaju slične obrasce u strankama koje zauzimaju različite pozicije na političkom spektru, mada pojedine ukazuju da je situacija za žene teža u strankama desničarske i konzervativne orijentacije.
- » Rešenje se vidi u unapređenju pravnog i institucionalnog okvira, doslednoj primeni postojećeg, kao i promeni svesti i javnog diskursa, koji je poslednjih godina obeležen rastućim seksizmom, mizoginijom i nasiljem usmerenim na žene u javnom prostoru, među kojima su političarke najviše izložene zbog svoje uloge u odlučivanju, ali i zbog toga što se politička borba u postojećim uslovima lako da zameniti sa nasiljem nad političkim akterima.

2.2.1 Psihičko nasilje

Psihičko nasilje definisano je Istanbulskom konvencijom kao „namerno ponašanje koje ozbiljno narušava psihički integritet nekog lica prinudom, odnosno pretnjama“ (član. 33). Psihičko nasilje koje su doživele ispitanice ispoljava se na više načina: kao zastrašivanje, omalovažavanje, verbalne uvrede, pretnje, ucenjivanje ili diskreditacija u javnosti. U svakom obliku, ono ima za cilj da umanjí moć ispitanica, njihovo samopouzdanje, integritet, i da ih diskredituje u javnosti, čime se umanjuje ne samo njihov ugled već i kredibilitet i legitimitet. U narativima ispitanica psihičko nasilje nije uvek jasno diferencirano kao rodno zasnovano nasilje. Ono se javlja u formama koje se pri-

menjuju i prema muškarcima. Ali ono na šta posebno ukazuju jeste da se takvo nasilje često lakše koristi kao sredstvo obračunavanja sa ženama, čak i kada ne nosi eksplicitnu rodnu konotaciju. Ono je zapravo utemeljeno u rodnim odnosima, oslanjajući se na slabiju moć i niži položaj žena, kao i na pretpostavke o tome šta je primereno da žene čine i kako, što to znači da ipak ima makar i indirektnu konotaciju rodno zasnovanog nasilja.

Brojni su primeri iz iskustava ispitanica. Jedna takva situacija odnosi se na ucenjivanje ispitanice od strane stranačkog kolege koji je pretio da će ukoliko ne pristane na neku odluku objaviti detalje iz njenog privatnog života. U pitanju su detalji o emotivnoj vezi koji ni po jednom osnovu ne bi mogli poslužiti kao nešto što narušava ugled ispitanice, ili bilo koga, ali je konotacija sadržana u uceni bila seksistička, jer bi se za muškarca tako nešto shvatalo zapravo kao pohvala.

Pojedina iskustva pokazuju da partijsko rukovodstvo i pojedini partijski lideri svoj autoritet zapravo grade na nasilju prema stranačkim kolegama i koleginicama, te da je unutarpartijska komunikacija obeležena čestim verbalnim i psihičkim nasiljem. Ipak, čak i ako nasilje nema rodnu konotaciju, već se primenjuje prema svima koji se suprotstave leaderskoj volji, žene bivaju posebno lake mete takvog nasilja, upravo zato što se njihova „svojevoljnost“ manje očekuje i ocenjuje kao „jači prekršaj“.

„On (lider stranke, prim. aut.) nije agresivac fizički, ali jeste verbalni. Tako da, vrlo često je bio sklon tome da ponižava, sad to stvarno kažem, to nema veze sa polom. On je ponižavao apsolutno sve, ko god mu je na bilo koji način se suprotstavio, a veoma često smo mu se suprotstavljale XX (koleginica, prim. aut.) i ja, tako da, u zavisnosti od toga ko mu se suprotstavi i da li je on mogao da se na pravi način sa time izbori, onda, ako nije mogao da nađe neke ozbiljnije argumente, onda se svodilo na to da se na nekom izdere, da ponižava javno... Zbog toga što na neke stvari nismo pristale, najčešće žrtve tog nasilja bile smo XX (koleginica, prim. aut.) i ja, i jedan duži vremenski period je bila i XX (druga koleginica, prim. aut.).“

Bivša poslanica NSS

Verbalno nasilje, pretnje i diskreditacija posebno su izraženi u komunikaciji političkih oponentata, ali nisu odsutni ni iz koalicionih dogovora, pa ni unutarstranačkih borbi za pozicije. Žene predstavljaju laku metu političkih napada, bilo da je reč o unutarpartijskim procesima, bilo o odnosima između stranaka. Iako psihičko nasilje u sva tri slučaja može imati slične pojavne forme (vređanje, lažne optužbe, diskreditacija i sl.), ono se koristi u različite svrhe. U prvom slučaju nasilje je sredstvo da se diskredituje politički protivnik. Napadi na individualne žene nekada su „osveta“ za njihovu kritičnost prema protivničkoj stranci, za pokretanje inicijativa koje nisu u skladu sa interesima protivničke stranke. Drugi put, napad na istaknutu ženu iz protivničke stranke se shvata kao relativno „lak poen“ za diskreditaciju čitave stranke. U drugom slučaju nasilje nad političarkama koristi se kao sredstvo prinude da se prihvate odluke o oblikovanju novih međustranačkih dogovora kojima se one protive, a u trećem slučaju u pitanju su unutarstranačke borbe za moć. U svakom slučaju, u osnovi nasilja jeste nametanje moći, a žene su lakše mete za nasilje upravo zato što imaju manje moći unutar stranaka, ali i u širem društvenom kontekstu.

„... svaki put kada smo mi bile nesaglasne sa onim što piše u tom dokumentu, ili smo uvođile neke stvari ili smo htele da menjamo nešto u vezi tog dokumenta, eskaliralo je verbalno nasilje XX (lidera stranke koja treba da je koalicioni partner, prim. aut.) prema direktno nama dvema, i u jednom trenutku je to poprimilo takve razmere da je čovek nama garantovao da se mi nećemo baviti politikom u Srbiji dokle god je on nešto na političkoj sceni, u sobu u kojoj smo bile od žena samo XX i ja, i mislim XX a sve ostalo su bili muškarci, a soba je imala, ne znam, tridesetak osoba u tom trenutku. Dakle, od tada počinje naša perfidna muka, odnosno njegovi perfidni napadi prema nama, pa smo onda u to vreme, od tog trenutka pa nadalje, na sajtovima na koje on ima uticaj, kao što je XX, ja sam o sebi čitala užasne bljuvotine...“

Bivša poslanica NSS

„Bilo je neprijatnih situacija verbalnog nasilja. Jasno možeš da vidiš kada je neko ljut na tebe i tvog kolegu, kako drugačije više i pokazuje bes ženi, a kako muškarcu. To je ono što je iskustvo žena političarki, što su iskusile na različitim sastancima. Verbalno nasilje mogu da podelim na tri vrste. Vikanje, koje je jako ružno. Omalovažavanje, koje je najzastupljenije, i treće je ignorisanje. Ovo su poslovi koje možeš ti da radiš kao žensko, a ovo su poslovi za muškarce, oni će to znati.“

Bivša poslanica Skupštine APV

„Ali u nekoliko navrata sam to imala, ja bih izabrala dva navrata, pa i ovaj treći, izbacivanja iz stranke je apsolutno vrsta političkog nasilja, zato što je bila praćena jednom neviđenom hajkom. Ta hajka, takvu vulgarnu hajku sam doživela prilikom samog izbora... i drugo je bilo u vreme XX. godine, kada je bio obračun sa grupom XX... kada je, takođe, o meni javno bilo pisano, i to se nastavilo u stvari sve do kraja izbornog procesa, kada sam bila žrtva tabloidnog pisanja... tako da su te laži, uvrede, to mi je bilo najgore... To je bilo psihološko nasilje... sa ciljem da budem unižena i da se iz politike isključim i da se prosto povučem i odem da budem ili domaćica ili... šta već, ali da nestanem. To je bilo jedno psihološko maltretiranje i psihološko nasilje. Vrlo agresivno.“

Bivša poslanica NSS

Psihičko nasilje koje opisuju ispitanice više ukazuje na sistematsko nasilje, incidente ponavljane u određenom periodu, nego na pojedinačne, ekscesne incidente. Ono se, sudeći prema njihovim svedočanstvima, najviše koristi baš kao oblik političkog nasilja. Ono u tom smislu više izgleda kao proganjanje, jer se koriste višestruka sredstva, kanali, počinioci su u grupi ili imaju mreže saučesnika, o čemu je detaljnije pisano u poglavlju o proganjanju.

2.2.2 Seksualno uznemiravanje

Seksualno uznemiravanje definisano je Istanbulskom konvencijom kao „svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijatelj-

ska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera“ (član. 40). Seksualno uznemiravanje je oblik nasilja koje su ispitanice tokom svoje političke karijere i u kontekstu te karijere višestruko doživljavale. Neke su napomenule da im nije lako da to nasilje prepoznaju, jer se često ono definiše kao kompliment ili udvaranje, pa je teško odrediti granicu između tog udvaranja i uznemiravanja.

Intervjuerka: Da li ste tokom svoje političke karijere bili izloženi različitim oblicima nasilja?

Ispitanica: Ja mislim da ne. Možda ja ne prepoznajem sve oblike nasilja. Mislim da ne.

Intervjuerka: Da li ste ikad doživeli seksualne aluzije ili neku vrstu seksualnog uznemiravanja od člana Vaše političke opcije ili neke druge?

Ispitanica: To je bilo redovna pojava. Sad, gde je tu granica između seksualnog uznemiravanja i pokušaja, verovatno se ta granica s vremenom pomerila.

Bivša poslanica NSS

Druge ispitanice su pak veoma sposobne da prepoznaju seksualno nasilje, situaciju kada ga lično doživljavaju, ali i kada je usmereno na druge žene iz okruženja.

„Ja tako doživljam (kao seksualno uznemiravanje, prim. aut.) svaki put kada neko koristi neumesne komentare na moj izgled. Veoma mlade žene koje ulaze u politiku mislim da su dosta izložene tome i da nema nijedne koja nije u nekoj meri to doživela. To dosta zavisi od toga u kolikoj poziciji moći je njen nadređeni. Rekla bih da je to, kada je u pitanju problem nasilje, stavka broj 1, a da se kod nas na to gleda kao deo folklor, a ne kao opšti problem.“

Bivša poslanica NSS

Kao što je primetila prethodna ispitanica, seksualno uznemiravanje se visoko toleriše, ono je često i deo svakodnevne komunikacije. Vrste seksualnog uznemiravanja su raznolike, od verbalnih iskaza, preko poruka seksualne sadržine, do težih formi, koje poprimaju oblik seksualnog nasilja. Jedna ispitanica navela je niz svojih iskustava sa ovim različitim formama nasilja.

„Od verbalnog nasilja sa porukama seksualnog sadržaja od političara visokog nivoa iz drugih stranaka. Na službenom putu da pokuca kolega na vrata hotelske sobe sa flašom vina i dve čaše. Do toga da sam imala skoro fizički obračun sa kolegom iz druge stranke koji je usred hodnika na ulazu u Skupštinu počeo da me 'vata. Ovo sa drugim kolegom, što mi je pokucao na vrata, mi je bilo strašnije. Ovog kolegu u Skupštini sam mogla nekako da hendlujem, svako sedi u svom sektoru, to ti toliko ne smeta. Ovaj drugi je postao dosta bitna ličnost, nisam znala kako to da hendlujem, jer neke stvari sam morala sa njim da rešavam i dopisivala sam se sa njim. Prestalo je kada je bila neka neprijatna poruka seksualne sadržine.“

Narodna poslanica

Upravo je seksualno uznemiravanje oblik nasilja za koji ispitanice najređe traže pomoć. Uglavnom nastoje da problem reše same ili se obraćaju najbližim stranačkim kolegama sa nadom da će dobiti neku vrstu zaštite. Međutim, često naiđu na podsmešljivu reakciju umesto na zaštitu. U hijerarhijama roda i moći, zaštita, sudeći prema jednom od prethodnih narativa, zavisi najviše od toga koliko je moćan političar koji je nadređen ženi, a ne sama žena. Što je njegova pozicija u partiji ili državi viša, to će se i drugi više uzdržavati da seksualno uznemiravaju političarku koja je u njegovoj službi ili timu.

2.2.3 Fizičko nasilje

Kada su u pitanju iskustva fizičkog nasilja, ona su relativno retka među ispitanicama. Pored toga, ona nisu rodno specifična, već su uglavnom vezana za incidente fizičkih obračuna između političkih oponentata. Odgovornost za izbijanje ovakvih incidenata ispitanice često povezuju sa tolerancijom na nasilje najmoćnijih partija, onih koje formiraju većinu u skupštinama na različitim nivoima vlasti, i onih koje formiraju Vladu, mada se identifikuje i lična odgovornost neposrednih učesnika u fizičkim sukobima.

„Tužna je činjenica da najveću odgovornost nosi najveća stranka, zato što su najveći i moć je u njihovim rukama, predsedavajući su ti koji su iz njihovih redova i tako dalje, njima drže stranu, i u tom smislu su vrlo pristrasni bili. Ali bilo je isto tako provokatora sa ove

naše opozicione strane, veoma često, tako da neke rasprave koje su mogle da prođu mirno i da se... ne desi neko pre svega verbalno nasilje, bilo je i nekih situacija sa fizičkim nasiljem, u smislu da smo jedni drugima put preprečili itd., što je bilo baš glupo i ne znam šta bih rekla, to nije nasilje, to je neko fizičko teranje inata... Moć je u rukama onoga ko može tu situaciju da reši, a to je uvek većina, i uvek onaj ko vodi sednicu. Tako da, oni da ne žele da se to dogodi, mogli bi to da spreče i ne bi se to dogodilo.“

Bivša poslanica NSS

Do fizičkih obračuna između pripadnika protivničkih stranaka dolazilo je i tokom predizbornih kampanja, kada su po pravilu strasti posebno usijane, ali se te vrste sukoba najčešće dešavaju među muškarcima i nisu rodno obeležene.

Primeri fizičkog nasilja uključuju i sukobe sa obezbeđenjem određenih institucija koje je sprečavalo ulaz ili prolaz ispitanicama, kao i situaciju kada je došlo do fizičkog nasilja od strane stranačkog kolege.

„... imala sam jedan fizički napad kolege na mene. Na vrhuncu ili početku kraja. U mojoj kancelariji gađana sam predmetom. Ovo me je uplašilo, jer nikad pre nisam bila izložena fizičkom nasilju. Strah mi je bio prvi osećaj, bio je parališući. I kasnije sam osećala nelagodu u njegovom prisustvu iako se nikad nije ponovila više ta situacija. Dok ne iskušiš lično, ne možeš da razumeš druge osobe u tim situacijama. On se meni posle izvinjavao, pravdao se da sam ga naravno ja izvela iz takta.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

2.2.4 Proganjanje

Proganjanje je u Istanbulske konvenciji definisano kao „namerno ponašanje ponavljanjem pretnji upućenih drugom licu, koje uzrokuju da se lice plaši za svoju bezbednost“ (član. 34).⁷ Neke od ispitanica bile su u dužem periodu izložene teškim obli-

7 <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>

cima proganjanja od strane političkih protivnika iz drugih partija. U tom nasilju nad njima su korišćene različite vrste psihičkog nasilja, usmerenog kroz različite kanale, od neposredne verbalne i gotovo fizičke („okružili su me“) agresije, upotrebe sredstava simboličkog nasilja, uz sadržaje koji predstavljaju ekstremne primere mizoginije i seksizma, pa do govora mržnje.

„Situacija sa XX (lider druge stranke, prim. aut.) i svim XX (pripadnicima te stranke, prim. aut.) u Skupštini. Trajalo je kontinuirano dve godine. Što u skupštinskoj sali, što na hodnicima, foajeima, WC-ima. Proganjala me je grupa ljudi sa XX na čelu, koji su me na najgori mogući način vređali, nekada čak i očešali ramenom u prolazu, pratili me u WC-u. U jednom momentu su me okružili u skupštinskoj sali, uzimali mi papire sa stola i pisali po njima... u jednom momentu je prešlo na otvoreno pozivanje na nasilje. Posebno što je u jednom momentu bila moja cela porodica uvučena u to, koja je cela označena kao 'poznata ustaška porodica'.. To su sve ljudi čije reči nose težinu i ja nisam mogla znati da li će zbog toga neka budala na ulici da napadne mog oca kao 'poznatog ustašu' jer je to XX rekao. Te stvari su me uplašile u bezbednosnom smislu, ali ipak ne toliko da ja prestanem da pričam o tome... Imala sam nekoliko nepoznatih ljudi koji su mi pisali pisma vrlo teška za čitanje. Svaki dan mi je jedno vreme, recimo, stizalo isto pismo. Onda me je neko 2–3 godine maltretirao preko telefona. Znao je da me zove po 10 puta u roku od sat vremena. Jednom mi je poslao poruku 'Ispred sam.'“

Bivša poslanica NSS

„Od nas XX mene su najviše napadali i vređali, i to na neki najprimitivniji način. Da smo ružne, da smo ljubomorne na političare XX stranke (protivničke stranke, prim. aut.). Pretili su nam i govorili da nas prate, da znaju gde se sastajemo. Napadali su me profesionalno u smislu da sam nestručna i da sam se... zaposlila preko veze. Pravili su letke za mene i za XX (koleginicu, prim. aut.), koje su nekoliko nedelja po čitavom gradu delili. To su videli apsolutno svi, od mojih prijatelja pa čak do mog sina, što me je baš pogodilo. Pored verbalnog nasilja koje sam doživela u Skupštini, prisutno je bilo i nasilje u medijima. Lokalni mediji poput portala XX, ili lokalna televizija koja je pozvala jednog... U studiju su sedeli on i voditelj i ogovarali mene, govoreći da sam bolesna i da trebam da idem

na lečenje. Imala sam takođe pritisak kroz sudske sporove. Isfabrikovani sporovi od strane XX stranke.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Proganjanje se nekad dešava skriveno od javnosti, a nekada pred očima javnosti, uz značajnu ulogu medija. Kada se odvija skriveno od javnosti, ono podseća na uhođenje sa ciljem da se žrtva oseti nebezbedno.

„Meni je predsednik Skupštine kazao da oni imaju dosije o meni, da me fotografišu, sa kim šetam u parku, sa kim pijem kafu. Znam da je mene i jednog mog kolegu iz Skupštine slikao portir... Nemam dokaze za to osim, eto, što mi je predsednik Skupštine rekao. Jeste delovalo na mene. Držim u mozgu tu mogućnost da može neko da me prati ili mi čak i naudi.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Mediji imaju veliku ulogu upravo u ovom obliku nasilja nad političarkama. Pojedini mediji predstavljaju sredstva preko kojih se to nasilje upravo upražnjava. Ispitanice najčešće u tom kontekstu spominju tabloidne medije, pojedine medije čija je uređivačka politika pod snažnom kontrolom stranaka, te različite internet-portale koji su takođe pod kontrolom pojedinih političkih opcija. Društvene mreže predstavljaju takođe važan kanal komunikacije koji se koristi u svrhu proganjanja i psihičkog zlostavljanja pojedinih ispitanica.

„Počeli su sa tim da sam se dobro udala, dakle potreban mi je neki muškarac da me štiti i finansira. Da sam dokona i bahata i da se politikom bavim da bih šetala šarene toalete. Da ne izgledam dobro za svoje godine i da moj muž izgleda bolje. Da sam ljubomorna i da se ne mogu skoncentrisati na govor, već tražim koga on to gleda. Da sam promiskuitetna...“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Jedna ispitanica ukazala je na to da se poslednjih godina stranački botovi koriste kao sredstvo proganjanja. Prema njenim iskustvima, tim sredstvom se koriste gotovo sve

stranke, i pitanje je samo u kom trenutku se aktiviraju botovi koje stranke, u zavisnosti od toga ko se nađe na meti stranke kao politički konkurent ili protivnik.

„Ako se proganjanjem smatra proganjanje po društvenim mrežama od strane botova, a to je organizovano proganjanje, onda da.... u zavisnosti od toga u kojoj sam fazi bila političkog delovanja. Ako sam bila u XX (prvoj stranci u kojoj je započela političku karijeru, prim. aut.)... bila sam proganjana od strane botova XX (protivničke stranke, prim. aut.). Kad sam izašla iz XX (prve stranke u kojoj je započela političku karijeru, prim. aut.), proganjali su me botovi iz te stranke zato što je to narušilo koncept, odnosno finansijsku konstrukciju u tom trenutku, i plan je bio razotkriven do sitnih detalja lidera političke organizacije, onda je on te botove usmerio na mene. U trenutku kada nismo hteli da pristanemo u nekoj fazi organizovanja XX (nove političke formacije, prim. aut.), znam da su me proganjali botovi iz XX (stranke koja je učestvovala u pregovorima o novoj formaciji, prim. aut.). U zavisnosti od toga kad se šta dešavalo, tako sam i imala različita iskustva sa botovima na društvenim mrežama.“

Bivša poslanica NSS

2.2.5 Kulturno-simboličko nasilje

Simboličko nasilje je sveprožimajuće i najčešće se ispoljava upotrebom pejorativnih izraza, seksističkih i mizoginih etiketa, kojima se ispitanice klasifikuju u neke kategorije koje uz rodne odrednice nose i druga značenja, poput starosti, etničke pripadnosti, različitih vrsta sposobnosti i sl. Jedna od funkcija simboličkog nasilja jeste da pokaže ženi da ono što radi ne odgovara položaju koji bi prema tim obrascima klasifikacije trebalo da zauzimaju žene i da po svojim ulogama, stavovima, obrascima ponašanja žena „ispada“ iz uloge koju bi trebalo da ima. To se čini sa namerom da se žena omalovaži i da se kod nje podstakne osećaj neadekvatnosti, manje vrednosti.

„U razgovoru sa poslanicima iz drugih regija ili drugih republika koji su se nastanili ovde, bilo im je iritantno jer imam 40 godina a nisam udata, jer ne kuvam, što sam iz Vojvodine, jer kod nas su mlakonje pa mi žene možemo sa njima da upravljamo, a kod njih se zna ko je muško, a ko žensko. Govorili su mi da ja ne bih mogla tako da živim u Hercegovini i Lici, pa su mi prepričavali događaje od pre 50 godina kada muž istuče ženu jer ga je pitala gde ide. Iritiralo ih je to što sam sa severa zemlje, jer je kod nas je rodna ravnopravnost više izražena.“

Bivša poslanica NSS

„Godine 20... u XX (ime opštine, prim. aut.) pravimo komisiju za rodnu ravnopravnost. Javlja se kolega iz XX (druge stranke, prim. aut.) i kaže: 'Svi mi znamo našu XX (ime ispitanice), ona je naša mala koleginica, ona je dobra devojčica, ja joj znam roditelje i dedu, ali ženi je mesto kod kuće, uz šporet da čuva decu.' Koja je to mizoginija! Godine 20..., usvaja se XX (jedan izveštaj, prim. aut.). Javlja se za reč poslanik iz redova XX (druge stranke, prim. aut.) i govori: 'Trebaju svima varjača u ruke, kakva politika i rodna ravnopravnost.' Ja mašem poslovnikom predsedavajućem Skupštine, a predsedavajući gleda u mene i ne vidi zašto govorim o povredi poslovnika. Tad shvatim da je isti diskurs 20... godine i 20... godine.“ (u pitanju je razlika od 16 godina, prim. aut.)

Bivša poslanica u Skupštini APV

Jedna od najčešćih formi simboličkog nasilja jeste dvostruka marginalizacija političarki po osnovu rodne pripadnosti i starosti. Naglašavanje da su mlade zapravo ima funkciju da ih klasifikuje u kategoriju „neiskusnih“, onih koje „ne znaju dovoljno“, namećući princip senioriteta kao nešto što je poželjno i pozitivno u politici. Kao da kvalitet uvek ide zajedno sa senioritetom.

„Ja sam ušla u Skupštinu pre kvota. Najveći otpor je bio u mom starom opštinskom odboru. Bila sam mlada žena. Prvi komentar je bio 'mala popišulja', tako su me zvali.“

Narodna poslanica

„Ranije sam bila klinka i devojčica. Ta posebna dupla diskriminacija. Pri čemu me je XX (starija poslanica iz druge stranke, prim. aut.) ubeđivala da je to kompliment, na šta sam joj ja rekla da bi to bilo kao da njoj neko kaže 'bakice' i ja nju ubeđujem da je to kompliment...“

Bivša poslanica NSS

Ispitanice ukazuju na to da je jedan od najčešćih oblika simboličkog i psihičkog nasilja nazivanje žena pogrđnim izrazima koji treba da ih označe kao žene „lakog morala“, one koje su do položaja došle preko „ženskih atributa“, koji se u patrijarhalnoj kulturi zapravo vezuju za seksualne usluge, čime se žene pretvaraju u objekte, lišavaju svog delatnog potencijala i svoje društvene moći.

„Kučka, 'kučketina', 'kurva'... mnogo tih koji se odnose na seksualni život, da sam 'nedojobana'. Bili su ti plakati po XX (ime grada, prim. aut.) što su govorili da sam nemoralna. Komentare da sam glupa i da sam tu samo zbog kvote nisam imala, ali znam da mnogo koleginica to trpi. I to da sam ustaša.“

Bivša poslanica NSS

„Dve su stvari koje idu ka ženama. Jedna je da je, izvinite na izrazu, kurva, prostitutka, radodajka. A to nije moglo da ide na moju adresu zato što sam ja starija žena. Al' to se odnosi na mlađe žene, to ide negde do 50. godine. Posle 50. si baba, glupača, nedoj..., željna one stvari. Ovo za glupost i tako to može i muškarcu, a niko muškarcu neće da kaže da je ćurka, ćuran. A ženi sa guštom kažu da je ćurka... Znači, ide se na to intelektualno unižavanje i na moralno unižavanje u smislu da je prostituisanje. I moram da Vam kažem, kad god sam razgovarala sa ženama sa lokala, uopšte bavljenje politikom se jako povezuje sa tom pričom, pa to ide iz kreveta, to je kurvanje, da oprostite, to žene u malim sredinama, gde to etiketiranje jako boli, jer dosta je da odete u prodavnicu pa da vam neko tako nešto kaže ili kaže vašem detetu o vama, to žene ohladi, ohladi od bavljenja ovim poslom.“

Bivša poslanica NSS

2.2.6 Počinioci nasilja

Slika o počiniocima nasilja je kompleksna. Kao što pokazuju prethodno izložena iskustva žena, u većini slučajeva reč je o političarima, muškarcima koji se nalaze na stranačkim ili državnim političkim funkcijama. To su ili politički protivnici ili stranački konkurenti, nadređeni po funkciji, količini moći i autoriteta koji poseduju, ali i oni sa istim ili sličnim mestom u stranačkoj hijerarhiji. U određenim oblicima nasilja počinioci nastupaju neposredno, kao pojedinci koje je moguće identifikovati, bilo da deluju samostalno ili u grupi. Međutim, često iza nasilja stoji grupa počinilaca, koji se ne mogu jednostavno identifikovati, jer koriste posredna i višestruka sredstva. Ovo naročito kada je u pitanju sistematsko nasilje koje se koristi različitim sredstvima (mediji, anonimna pisma, komentari, botovi) i vrstama nasilja (psihičko, simboličko).

„Pa ne mogu izdvojiti nikoga konkretnog (kao počinioca u periodu kada je bila izložena snažnim medijskim napadima, prim. aut.), već celokupna XX stranka. Isto tako sam sigurna da ti ljudi sami za sebe znaju da ja uopšte nisam to sve što pričaju, već se to od njih traži u stranci i oni to samo tako izvršavaju. Čak su mi to lično i rekli... Nemaju oni baš neko veliko političko iskustvo i njima je prosto rečeno da se to tako radi, a oni samo slušaju.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Pored političara, važnu ulogu u nasilju nad političarkama imaju i mediji, odnosno opet pretežno muškarci koji se nalaze na pozicijama urednika dnevnih novina, elektronskih medija, nedeljnika, portala, i novinari koji oblikuju medijske sadržaje u duhu nasilja nad ženama.

2.3 Posledice, strategije suprotstavljanja nasilju i mehanizmi zaštite

2.3.1 Posledice nasilja i strategije odgovora

Posledice doživljenog nasilja su različite. U narativima ispitanica najčešće se spominje ljutnja, bes, kod najtežih oblika proganjanja i izvestan strah za sopstvenu i bez-

bednost porodice. Izgleda da je najčešća posledica kod opisanih iskustava nasilja neka vrsta brige, žaljenja što su članovi porodice izloženi medijskoj hajci, naročito maloletna deca, neprijatnost što se njihove socijalne mreže i njihova socijalna sredina ugrožavaju neprimerenim medijskim sadržajima o njima.

To jeste bilo... pored kioska gde se prodaju novine prolazi moja svekrva, prolaze moji drugari iz osnovne škole, prolazi moj brat, prolazi i moja porodica, prolaze i ljudi koje ja znam, i ta slika je bila vrlo upečatljiva, mene neka nakaradna slika i sve to. Onako, to mi je bilo najtraumatičnije iskustvo zato što je bilo prvi put da se sa tim susretnem.

Bivša poslanica NSS

Dok su se pojedine ispitanice na neko vreme povlačile iz javnosti u nastojanju da se izbore sa posledicama nasilja, druge navode da jednostavno nisu bile pokolebane, da su nastavile da zastupaju stavove zbog kojih su bile proganjane, te da ih je nasilje u tome još i učvrstilo. Zbog dužine izloženosti nasilju i snazi napada pojedine su i same postale borbenije i spremnije da se otvoreno sukobe sa počiniocima. U nekim slučajevima za kontranapad su koristile medije.

„Nije me pokolebalo u tome što govorim, naprotiv, učvrstilo je sve moje stavove. Naravno da se ne osećaš prijatno, posebno jer je to u jednom momentu prešlo na otvoreno pozivanje na nasilje.“

Bivša poslanica NSS

„Ušle smo u hol, na šta su oni (obezbeđenje lokalne skupštine, prim. aut.) mene malo gurali i stajali ispred nas u kadar. Tako da nije išlo dalje od guranja. Iskreno da ti kažem, ja sam se nekako nadala da će preći u nešto više od guranja. Bila sam spremna na to. Tada sam shvatila koliko je besa u meni nakupljeno od tog višegodišnjeg nasilja.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

„Kod mene je to bukvalno imalo veze sa strukturom ličnosti. Za ostale je ta izloženost medijskim uvredama bila previše i često su se privrgavali zahtevima koji su stavljeni pred njim. Kod mene, sa druge strane, to je budilo još veću potrebu da se borim i oduprem. Da me nisu drndali preko tog portala, ja ne bih napisala tekst za XX (novine, prim. aut.) koji me je zapravo probio u širu javnost. Praktično sam koristila XX (novine, prim. aut.) kao odbrambeni mehanizam ili neki ventil. Gledala sam na to kao na kompliment, jer sam videla koliko energije i resursa troše na mene i prepoznali me kao protivnika. Što te XX (pripadnici jedne stranke, prim. aut.) više napadaju, to bolje radiš svoj posao.

Bivša odbornica u Skupštini grada

Međutim, prisutnost nasilja u političkog sferi je tolika da čak i u najtežim slučajevima nasilja, kada ono dugo traje, dođe do izvesnog navikavanja na nasilje, „normalizacije“ nasilja, jer ispitanice prestaju da percipiraju elemente tog nasilja, pa ni ono više ne uspeva da proizvede željene posledice. Nažalost, takva „normalizacija“ nasilja ne deluje podsticajno na izgradnju mehanizama za suzbijanje i sprečavanje nasilja, iako osobama koje su takvom nasilju izložene pomaže da istraju bez dalje viktimizacije i traumatizacije.

„Pa kada su se desili ti plakati na adresama gde sam ja živela i gde su moji živeli, bilo je strašno. Ono što je najgore jeste da u jednom momentu prekineš da detektuješ to kao ozbiljnu stvar, i tek kada pričaš sa nekim drugim ljudima, kroz njihove reakcije vidiš je to strašnije nego što tebi izgleda. Problem je što u jednom momentu mi to same prihvatimo kao deo posla. To je možda i najveći problem.“

Bivša poslanica NSS

„Veliki problem je normalizacija te bahatosti i bezobraznosti, ne samo u Skupštini nego i generalno u društvu. Kada je politika u pitanju, smatra se potpuno normalni da budeš toliko izložen napadima i kritici. Ne samo kritici za to što radiš, već sveukupnoj kritici. Tvog izgleda, porodice itd.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Kada je u pitanju seksualno uznemiravanje, ispitanice ili same nastoje da se izbore protiv takvog nasilja ili informacije o tome podele sa najbližim osobama, porodicom, prijateljima ili najbližim kolegama, koleginicama. Ponekad se obrate i nadređenim stranačkim kolegama, ali kao što je ranije pomenuto, često okolina ove oblike nasilja ne shvata ozbiljno. One koje nastoje da se same sa tim izbore pribegavaju jednoj od tri strategije: strategiji ignorisanja ili izbegavanja, strategiji direktnog razgovora sa počiniocem, ili strategiji kontranapada, nekoj vrsti agresivnog odbacivanja, garda koji zapravo obeshrabruje počinioca jer preokreće „točak kontrole“ u korist „žrtve“ pokazujući da ona ima moć da se suprotstavi počiniocu i uzvrat.

„Ja ne dozvoljavam takav kontakt ni u privatnom ni u poslovnom životu. Ima muškaraca sa kojima sam ja radila i saradivala koji su vršili psihičko nasilje nad koleginicama i kolegama. Ja to ne dozvoljavam nikad. Možda čak i ja delujem agresijom kad prepoznam tako nešto... Uglavnom sam reagovala. Kažem da se ne priča na taj način, ja uzvratim lepljenjem etiketa na muški rod. Onda budu komentari 'nismo tako mislili, šalili smo se'. Neka od žena stane na suprotnu stranu...“

Bivša poslanica NSS

„Jedan deo njih je rekao da to ide sa funkcijom, drugi su se zgražavali, trećima je bilo smešno. U porukama nije bilo nasilja. Nekad je bilo smešno i simpatično. Poznavala sam ih sve uglavnom. Od ružnijih primera je kada sam bila predsednica Skupštine, radnik opštinske uprave kaže nekom drugom da poruči meni da će doći u moju kancelariju da pokaže meni kako on... pa da ću ja onda prema njemu biti fina. Niko nije meni direktno rekao.“

Narodna poslanica

2.3.2 Prijavljivanje nasilja i mehanizmi zaštite

Iskustva ispitanica ukazuju da zapravo adekvatnih mehanizama zaštite nema. Oni ne postoje ni unutar stranaka, niti u skupštinama gde su ispitanice obavljale svoje funk-

cije poslanica i odbornica, a njihova svedočanstva ukazuju i na slabu ulogu policije, tužilaštva, pa i nezavisnih mehanizama.

Političke stranke ispitanica ili nemaju specifične politike rodne ravnopravnosti, ili se one usvajaju samo formalno, bez efektivnog sprovođenja, bar u domenu nasilja nad ženama. Unutarstranački mehanizmi zaštite od rodno zasnovanog nasilja ne postoje, pa kao i u ostalim slučajevima, šta će se desiti sa nečijom žalbom ili tužbom, to zavisi od odluke partijskog lidera, ili u najboljem slučaju užeg rukovodstva.

„Tada je naš pravni tim napisao tužbu protiv predsednice Skupštine, XX i XX (narodnih poslanika, prim. aut.), potpredsednika Skupštine, koji je takođe imao u nekom trenutku neku ulogu. Međutim, odlukom lidera političke organizacije ta tužba nikad nije predata. Nisam je podnosila samo ja, nego ju je podnosio i moj kolega... I on i ja smo ostali uskraćeni za tu žalbu. Mislili smo da je pravni tim podneo, zato što smo mi dali sve što je potrebno za podnošenje te tužbe. Međutim, lider je rekao da se to ne podnosi i mi sada, sa ove distance, mislimo da se to dogodilo samo zbog toga što u nekom trenutku on nije mogao da podnese da bilo ko drugi bude zvezda u nekom prenesenom smislu, da ga zaseni bilo kojom svojom političkom aktivnošću u odnosu na to šta je on radio u tom periodu... I mi smo da tužba nije predata saznali tek kada je zakonski rok prošao, recimo šest meseci ako je zakonski rok da možemo da tužimo nekoga zbog toga, mi smo to saznali tek nakon tog perioda, jer smo prosto pitali dokle ide ova naša tužba, kako to funkcioniše, i onda smo shvatili od pravnog tima da oni to nisu ni završili do kraja.“

Bivša poslanica NSS

Pored toga, ukoliko i stane u zaštitu svoje članice koja je bila izložena nasilju, to ne znači da isto takvo ili još gore nasilje stranka neće počiniti prema ženi iz druge stranke, ili čak iz svoje stranke ukoliko ona pokaže neloyalnost prema rukovodstvu. Stoga je stranačka zaštita vrlo promenljiv i relativan pojam.

U Narodnoj skupštini Srbije, kao ni u **pokrajinskoj i lokalnim skupštinama** u kojima obavljaju funkcije ispitanice iz uzorka, ne postoje specifični mehanizmi za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja. Međutim, više njih je iskazalo sumnju u spremnost da se

takvi mehanizmi uspostave, kao i u mogućnost da se oni efektivno primenjuju, imajući u vidu činjenicu da se do danas ni osnovni poslovnici o radu skupština ne primenjuju adekvatno. Na primer, poslovnik Narodne skupštine Srbije definiše kako poslanici treba da se ponašaju jedni prema drugima, a u parlamentu se i dalje odvijaju svakojake vrste verbalnog nasilja. Kako je istaklo više ispitanica, primena poslovnika zavisi od toga ko predsedava zasjedanjem, i slično partijskoj reakciji, to otvara vrata voluntarističkom reagovanju osoba koje po zakonu treba da čuvaju institucionalne procedure najvišeg zakonodavnog tela u državi.

„Recimo ovako, mene je XX nazivao ćurkom, on je mene nazvao ćurkom i u parlamentu. Izvinite na izrazu, nazvao me prdarom. A osoba XX (predsedavajući/predsedavajuća NSS, prim. aut.) to 'nije čula'. I ne samo kad sam ja u pitanju nego i kad je XX (druga poslanica koja je bila i bila izložena verbalnom nasilju istog poslanika, prim. aut.) 'ustaška kurva', ni to 'nije čula.'“

Bivša poslanica NSS

Ispitanice su u nekoliko slučajeva potražile zaštitu ili se angažovale da pruže zaštitu koleginicama kroz **Žensku parlamentarnu mrežu**, ali se i tu pojavio niz problema, uslovljen nedovoljno definisanim procedurama odlučivanja, ali i sukobima između principa rodne solidarnosti i partijske lojalnosti.

„E, sad, što se tiče Ženske parlamentarne mreže, tu moram da kažem da žene imaju dve lojalnosti, jedna je prema svojoj stranci, druga je prema rodu. Kad se sudare stranačka i rodna lojalnost, ova rodna lojalnost uvek izađe pokisla. Stranačka uvek dominira, tako da one, koliko god sam ja videla na licima nekih da im je krivo što se ne reaguje, ali ipak nisu smele da reaguju zato što XX stranci je prosto ono što XX (lider stranke, prim. aut.) govori... Tako da... nisu smele.“

Bivša poslanica NSS

Ispitanice su iznele različita iskustva vezana za prijavljivanje nasilja **policiji, tužilaštvu**, pokretanje građanskih parnica i rad sudova. U više slučajeva su od toga odustajale, ponekad su to činile i po savetu advokata, koji su procenili da su zbog odustajanja svedoka šanse za uspeh male. Ispitanica koja je bila izložena višegodišnjem proganjanju od strane lidera protivničke stranke i njegovih saradnika podnela je i krivičnu tužbu i građansku parnicu, i oba procesa su još uvek u toku. Ona je ukazala na problem sporosti procesa kada su optuženi narodni poslanici, zbog poslaničkog imuniteta.

„Na stalna pitanja mog advokata zašto XX nije pozvan dobili smo odgovor da ga tužilaštvo ne poziva jer zna da on ima imunitet. Tri puta je bio pozvan, tri puta se nije odazvao, i oni su prestali da ga zovu.“

Bivša poslanica NSS

U više slučajeva ispitanice su potražile pomoć **nezavisnih mehanizama**, ali ni to nije dalo rezultate. Prema iskazima ispitanica, predstavnici ovih tela su ukazali da nemaju na raspolaganju efikasne instrumente, naročito kada se nasilje dešava preko medija.

„Da ne poveruješ, ne. Jako je to komplikovano. Na sajtu Poverenika moraš sam da izabereš koji je osnov diskriminacije... Odgovor je bio da javna ličnost mora da ima prag tolerancije na malo višem nivou. Nisu mi baš pomogli.“

Narodna poslanica

„... ja sam se obratila tada Zaštitniku građana i Poverenici za zaštitu ravnopravnosti, i tada mi je ona rekla da oni ne mogu ništa protiv pisanja medija. Da tu ne može mnogo da se uradi, zato što je to sloboda govora. S jedne strane jeste sloboda govora, a drugo je sloboda vredanja. Ta sloboda govora slobodu vredanja ne podrazumeva, zavisi kako stvari gledamo. Zaštitnik građana mi je tu dao podršku, ali je i on rekao da nema efikasnih instrumenata...“

Bivša poslanica NSS

2.4 Percepcija stanja i mogućih rešenja

2.4.1 Percepcija stanja

Ispitanice jasno prepoznaju da su uzroci nasilja u strukturama nejednake moći i normama patrijarhalne kulture. One su saglasne da poslednjih godina raste broj slučajeva nasilja nad ženama u politici i razloge tome vide u povećanom učešću žena u politici, koje se doživljava kao proces preraspodele moći.

„Gledaju je (ženu u politici, prim. aut.) kao da pokušava da im preuzme deo moći. Jer u politici je moć.“

Bivša poslanica NSS

„Ja mislim da je u svemu tome strah određenih muškaraca od jakih, uticajnih žena. Strah od toga da ćemo im mi žene uzeti te pozicije moći. Kako vreme odmiče, čini mi se da su žene sposobnije da se nose sa političkim životom od muškaraca.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

„To je stav o ženama uopšte. Kod nas žene u politici doživljavaju kao ukras, kao fikus... žena ne sme da bude samosvojna, da bude autentična, i to je u politici, to se u politici ne prašta.“

Bivša poslanica NSS

Pored toga, pojedine ispitanice su mišljenja da je tokom poslednjih godina došlo do porasta nasilja nad ženama u politici i zbog jedne drugačije političke klime, u kojoj se „svakome daje za pravo da se na takav način ponaša prema nekome zato što je slabiji“. U pitanju je jedna autoritarna, agresivna politička kultura u kojoj se politički opONENTI uništavaju, i nasilje ne samo toleriše već i promoviše kao oblik komunikacije.

„Mislim da je demokratizacija društva ključna, jer ne možete vi to čak nijednim poslovnikom da rešavate. Prosto mora jedna demokratska kultura govora i ophođenja, kultura sučeljavanja stavova, koja se prima mirno i gde se vi borite argumentima, a ne uvredama, a ne lažima, a ne izmišljanjima, a šta ste vi a ko je ovaj itd. To je suština. Naše društvo je duboko nedemokratsko. Mi smo otišli nekoliko milja u nazad, a nismo baš bili nikad mnogo napredni, zato što je neka promena došla 2000. i ona je bila jako krhka, i ona je trajala svega nekoliko godina. A i to je bilo povuci-potegni, i sad to mora stvarno od vrtića da krene. Ne od parlamenta, nego od vrtića.“

Bivša poslanica NSS

„.... javni govor je vulgarizovan do kraja, sve je dozvoljeno, sve je uprošćeno. Svako svakom može da se obrati na najbanalniji način. Moraće da se podvuče crta, pa sve ispočetka. Mora da postoji volja države da se uhvati ukoštac sa takvim oblikom nasilja.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

„Mislim da je pomanjkanje političke kulture u Srbiji uzrok svih vrsta nasilja, a da se to najviše iskali na onim pojedincima i pojedinkama koje su percipirane kao slabije. Opšta atmosfera uzavrele bitke za reč i javni prostor, koja je posledica nemanja slobode medija i mogućnosti da se igde išta kaže i da bude javno propraćeno, dovela je skupštinske sale do ključalosti.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

Prema iskazima ispitanica, ipak postoje razlike između stranaka konzervativne i desničarske orijentacije sa jedne strane i demokratski orijentisanih stranaka sa druge. Na manje učesće žena u konzervativnijim strankama ukazale su i ispitanice koje dolaze iz tih stranaka. Više ispitanica ukazalo je da je stanje povoljnije u demokratskim strankama, odnosno strankama koje se pozicioniraju više prema levoj strani političkog spektra, mada to nije reflektovano u strukturama odlučivanja, kako neke od njih i same primećuju.

“Bilo je malo studenata i malo žena, jer je u pitanju bila desničarska stranka.”

Bivša poslanica NSS

„One stranke koje su na desnoj polovini političkog spektra, pogotovo one koje su ekstremno desno, kod njih je to nasilje izraženo. Žene su pak svikle sa tim nasiljem i promovišu ga kao poželjno ponašanje, pod izgovorom da one, eto, imaju priliku da se bave politikom, a da postoji neka diskriminacija po tom pitanju, one ne bi bile tu gde jesu. I one su u stvari zaštitnice tog oblika ponašanja i nekako su tu da ga relativizuju. I ove stranke koje su na levoj strani spektra, gde su žene nekako tretirane je jednako i ne pravi se neka bitnija razlika između toga da li su žene ili muškarci.“

Bivša poslanica NSS

„Mislim da ove partije socijaldemokratske orijentacije više poštuju rodnu ravnopravnost, dok mi se čini da desničarski orijentisane stranke taj mali broj žena koje imaju drže samo zbog slikanja. Tu žene nemaju neku realnu moć. Lično smatram da se moj glas u XX dosta dobro čuje i poštuje. Začudila sam se kada sam videla da u Izvršnom odboru imamo samo jednu ženu, pa sam odreagovala na to kao neku nenormalnost. Ali sam shvatila onda da ta pozicija kod nas zahteva baš dosta od osobe. Da ima svoja kola, da može dosta kvalitetno da ih vozi i da može sama sebi da finansira benzin.“

Bivša odbornica u Skupštini grada

Važni su i nalazi koji ukazuju da je u nekim strankama u početnim fazama formiranja i razvoja stranke integrisanost žena bila znatno bolja nego u kasnijim fazama. Stranka je bila uspostavljena na principima koji su vrednovali egalitarnost i emancipaciju, demokratičnost i participativnost, pa je i učešće žena bilo značajnije. Kasnije (naročito tokom poslednje decenije), sa opadanjem uticaja mnogih stranaka i sve nepovoljnijim uslovima u širem društvenom okruženju došlo je i do jačanja autoritarnih tendencija, koje su vodile i smanjenom učešću žena.

„Kraj devedesetih i početak dveihiljaditih je bilo zlatno doba za žene u mojoj stranci. Imale smo ne samo veliku podršku da se profiliramo već i da budemo i u najvećim organima stranke. Bez kvote smo bile punopravne članice u najvišim organima, za razliku od drugih stranki. Procesi koji su se kasnije dešavali su bili bolni za mene jer sam bila nenaviknuta na tu dozu konzervativizma i patrijarhalnosti sa kojom sam počela da se suočavam... Imali smo 50% žena u izvršnom odboru stranke, zadužene za različite oblasti. Stranka je na taj način osnaživala žene političarke i spremala ih za javne funkcije. Kako je vreme odmicalo, rezultati su bili lošiji, i ugled stranke manji, tako su oni na najvišim pozicijama moći stezali kaiš i sve društvene grupe u stranci su počele da gube prava, a ostale su samo obaveze koje je bilo sve teže ispuniti.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

Dok je gubitak popularnosti ili uticajnosti stranke u prethodno opisanom slučaju vodio jačanju autoritarnih tendencija, prema iskustvu ispitanice iz druge stranke, gubitak popularnosti i uticaja, posebno kada je stranka izgubila na izborima i postala vanparlamentarna stranka, smanjio je prestiž unutarstranačkih pozicija i stvorio bolje mogućnosti za žene da zauzmu više stranačke položaje.

„Na našu nesreću, a na žensku sreću, jako malo ljudi se trenutno uopšte interesuje za uzimanje učesća u opozicionim strankama, zbog opšteg ambijenta koji postoji u Srbiji, koji je politički težak, komplikovan i krajnje neprijatan, tako da je priliv aktivista i priliv ljudi koji žele da učestvuju i rade u političkim strankama ozbiljno se eksponirajući i pokazujući se kao oponent vlasti, mali. Tako da u političkim strankama... nema velike konkurencije i samim tim dobrodošao je svako, bez obzira na pol, versko opredeljenje, pripadnost određenoj naciji ili bilo koje karakteristike. Trenutno je pomanjkanje aktivista, i ja sam dobila odmah da budem nadležna za (visoka partijska funkcija, prim. aut.). Tolika je bila praznina i toliko je bilo potrebno da se neko aktivira.“

Bivša poslanica u Skupštini APV

2.4.2 Percepcija rešenja

Ispitanice su i predložile različita rešenja. Neka od ovih rešenja podrazumevaju izradu posebnih etičkih kodeksa u skupštinama koji će se odnositi na rodno zasnovano nasilje. Pojedine su ukazale da su takve inicijative već pokretane, ali nisu uspešno dovedene do kraja.

Pojedine ispitanice su istakle da bi efektivno sprovođenje već postojećeg poslovnika o radu NSS dovelo do značajnog suzbijanja rodno zasnovanog nasilja nad ženama, makar onog koje se odvija na skupštinskim sednicama.

Ipak, rešenja se vide pre svega u posebnim mehanizmima za prijavu, sankcionisanje i procesuiranje slučajeva rodno zasnovanog nasilja u okviru skupština na različitim nivoima. Pritom je važno da procedure budu definisane tako da žene budu sigurne da kada prijave slučaj nasilja neće pogoršati svoju situaciju i biti izložene dodatnoj viktimizaciji ili retribuciji, jer su počinioci nasilja najčešće osobe na visokim pozicijama.

Ukazano je i na značaj podizanja svesti o rodno zasnovanom nasilju, i među ženama i među muškarcima koji obavljaju političke funkcije, ali i u političkim strankama.

„Problem je što autori poslovnika, jelte, muškarci, uopšte ne prepoznaju. Njima ne dopire do svesti da su žene pod vrstom napada o kojima oni uopšte ne mogu ni da sanjaju. Žene isto tako to ne prepoznaju. One moraju razumeti da svaki put kada se na primer komentariše dužina njene suknje, kada joj se kaže: 'Ma ti si žena, daj nekog muškarca da pričamo', svaki put kada se sudi o njenom moralu ili porodičnom životu, načinu na koji izgleda, da je sve to nedozvoljeno i da je sve to rodno zasnovano nasilje. Ne mogu pobrojati koliko mi je ljudi reklo: 'Pa to je tvoj posao.' Ljudi uopšte nemaju empatije za to kroz šta jedna političarka prolazi kada je diskriminacija u pitanju. Dakle, uspostavljanje mehanizama, edukacija žena da ne postoji cena koju bi one trebale da plate ako žele da se bave politikom, i edukacija muškaraca da prihvate kolegince kao ravnopravna bića, a ne kao zalutale osobe tu, zbog kvote.“

Bivša poslanica NSS

3. Nalazi istraživanja: Političarke u medijskom diskursu – od nevidljivosti do mizoginije

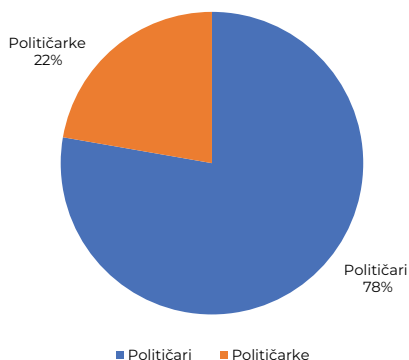
3.1 Kvantitativno-kvalitativna analiza medijskog sadržaja

Internet-portali

Od 602 teksta, koliko je objavljeno u rubrici „Politika“ u analiziranim internet-porta-
lima u periodu od 28. oktobra do 9. novembra 2020. godine, u 134 (22,2%) se pominju
žene koje se bave politikom.

U navedenom periodu ukupno je objavljeno 233 tekstova o političarkama, a 99 se
nalazi u drugim rubrikama, najčešće u rubrici „Društvo“ ili rubrikama koje se bave
dešavanjima na regionalnom ili globalnom nivou (npr. „Svet“).

Grafikon 3. Broj tekstova u rubrici "Politika"

Najčešće su objavljivani tekstovi većeg obima, odnosno tekstovi koji sadrže četiri i više pasusa (124), 52 su srednje dužine, dok su 32 kratka (nekoliko rečenica).

Analiza pokazuje da su najprisutniji informativni naslovi (131), zatim se pojavljuju senzacionalistički ili naslovi koji se karakterišu kao „udice“ (35), a podjednak je broj metaforičkih (21) ili naslova kombinovanog tipa (22).

Kada je reč o žanru, dominiraju faktografski (vest i izveštaj), 121, dok su na drugom mestu tekstovi koji predstavljaju hibridni žanr, i to je najčešće kombinacija teksta i video-priloga, ili se prenose informacije ili video-snimci objavljeni na Instagramu ili Tviteru. Svega 20 pripada analitičkim žanrovima (članak, reportaža). Zabeleženo je 14 komentara i kolumni, i to najčešće na portalu lista *Danas*, a pojavljuju se i u *Informeru* i na portalu *Nova S*.

Što se autorstva tiče, može se konstatovati šarolikost. U najvećem broju tekstova (65) nije navedeno autorstvo, u 52 slučaja reč je o prenošenju agencijskih vesti ili izveštaja. Autori su imenom i prezimenom ili inicijalima navedeni u 45 tekstova. Pored toga, 13 tekstova preuzeto je iz drugih medija, u devet se radi o spoljnom autoru, dok se za 24 navodi višestruko autorstvo, u smislu da je deo preuzet iz drugog medija, a deo potpisuje redakcija. Autorstvo je vrlo važno jer sem što doprinosi autentičnosti i verodostojnosti, može da ukaže i na značaj koji se pridaje određenoj temi.

Najčešći povod izveštavanja o političarkama je aktuelni događaj; pseudodogađaji (konferencije za novinare) povod su u deset tekstova, dok je u 19 reč o medijskoj inicijativi.

Kada je reč o aktuelnim događajima, jedan od ključnih, koji je bio i povod da se u navedenom periodu sprovede monitoring, svakako je konstituisanje Vlade Republike Srbije. Za analizu je indikativan tekst koje su objavile *Večernje novosti*, a koji nije uvršten u korpus jer se u njemu ne pominje nijedna političarka. Naime, povodom formiranja Vlade Republike Srbije, na čijem čelu je premijerka Ana Brnabić, objavljen je izveštaj naslovljen sa „JS podržava program i sastav nove vlade. Palma: opozicija treba da skinе kapu Vučiću“, u kojem se prenosi izjava šefa poslaničke grupe Jedinствene Srbije Dragana Markovića Palme u kojoj se navodi da njegova stranka podržava novu

vladu, ali čestitku upućuje predsedniku države Aleksandru Vučiću, a ne predsednici Vlade Ani Brnabić.

U vezi sa izveštavanjem sa polaganja zakletve novih članova Vlade u Narodnoj skupštini Republike Srbije važno je skrenuti pažnju na još dva teksta objavljena takođe u *Večernjim novostima*. Prvi, „Partnerka Ane Brnabić prati obraćanje mandatarke. Ekskluzivna slika iz Skupštine Srbije“, u kojoj je prikazana fotografija premijerkine partnerke, kao i drugi, „Selaković i Popović se prekrstili, Mihajlović menjala odevnu kombinaciju“ – ukazuju na potrebu da se senzacionalistički prikažu žene koje su na važnim funkcijama. Skretanje pažnje na partnerku ili suprugu, kao i na odevnu kombinaciju koja je odabrana za pomenuti politički događaj nije uobičajeno kada se izveštava o muškarcima, niti bi trebalo da bude, jer to nije tema od javnog interesa.

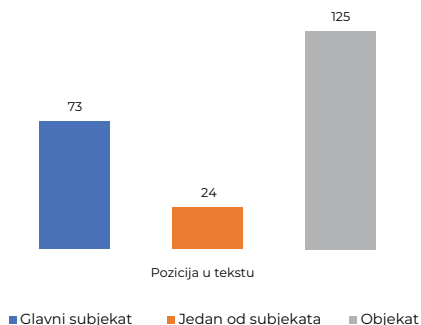
Analiza pokazuje da je Beograd najčešća lokacija događaja sa kojih se izveštava (144), drugi gradovi u Srbiji pojavljuju se u svega devet tekstova, dok se u 24 izveštava iz SAD, a u 21 iz Evrope. Kosovo kao lokacija pojavljuje se u 12 tekstova.

Rodna ravnopravnost kao tema u tekstovima o političarkama javlja se u svega sedam tekstova, a rodno zasnovano nasilje samo u tri. U većini tekstova (117 od 233) reč je o aktuelnim političkim dešavanjima, 33 se odnosi na kritiku aktuelne politike (najčešće na portalu *Nova S i Danas*), dok se 26 svrstava u vesti o protokolarnim događajima. U ostalim (26) reč je o informacijama o koroni ili nekim drugim dešavanjima.

Za analizu medijskog sadržaja vrlo je važno ko se nalazi na poziciji subjekta vesti, odnosno kome su novinari ili novinarke i urednici ili urednice dali mogućnost da iznese svoje mišljenje.

U većini tekstova (125) žena u politici je objekat, dok se kao glavni subjekat, što znači da joj je data mogućnost da direktno iznese svoje mišljenje i da je izjava citirana, javlja svega u 73 teksta. Jedan od subjekata je u 24 teksta.

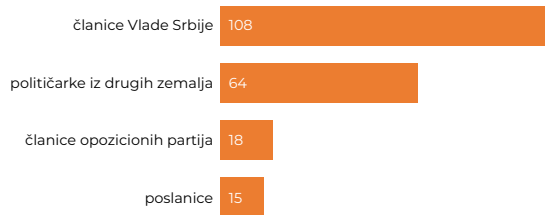
Grafikon 4. Pozicija u tekstu

U analiziranim tekstovima o ženama u politici (233) najčešće se pojavljuju članice Vlade Republike Srbije (108), i to najviše premijerka Ana Brnabić, zatim ministarke Zorana Mihajlović i Darija Kisić Tepavčević. Ukoliko se navedeni podatak ukrsti sa prethodno konstatovanim nalazom, koji pokazuje da se najčešće izveštava o aktuelnim događajima, može se izvesti zaključak da su mediji o ženama u politici uglavnom izveštavali po nekoj rutini faktografskog prenošenja izjava i saopštenja državnih zvaničnika i zvaničnica, odnosno da žene u politici nisu bile u fokusu medijskog izveštavanja, niti su se mediji analitički bavili problemima rodne ravnopravnosti u političkoj sferi.

O republičkim poslanicama se izveštavalo u 15 tekstova, lokalnim i pokrajinskim funkcionerkama u svega četiri, ekspertkinjama u dva, a o opozicionim političarkama u 18 (uglavnom je reč o članici Stranke slobode i pravde Mariniki Tepić). Strane političarke se pominju 64 puta, i to najčešće kandidatkinja za potpredsednicu SAD Kamela Haris. Ovaj nalaz je sasvim očekivan, budući da je istraživanje sprovedeno za vreme predsedničkih izbora u SAD. Primetna je i pojava kancelarke Nemačke Angele Merkel, i v. d. predsednika Kosova Vjose Osmani.

Grafikon 5. Žene u politici u analiziranim medijima

Od 233 teksta o političarkama, u 56 nije objavljena fotografija, u 109 je objavljena individualna fotografija, a u 69 se radi o kolektivnoj, dakle političarka je fotografisana kao deo neke grupe. Na 91 fotografiji žena je predstavljena u profesionalnoj ulozi, političarke su prikazane u aktivnoj ulozi, a u 48 političarka pozira. Samo na jednoj fotografiji je političarka prikazana kako ispunjava tradicionalno shvaćenu žensku ulogu, a na dve postoji seksualna sugestivnost. Iako je objavljena u periodu istraživanja, ali ne i u danu koji je analiziran, važno je skrenuti pažnju na fotografiju sa portala *Nova S* na kojoj je prikazana ministarka Darija Kisić Tepavčević u kozmetičkom salonu za vreme pedikirskog tretmana. Fotografija je obrazložena komentarom da ministarka, koja je ujedno i članica Kriznog štaba za borbu protiv virusa SARS-CoV-2, ne nosi masku, koja je obavezna u slučaju bliskog kontakta. Međutim, postupak se može okarakterisati kao senzacionalistički, jer bez obzira na to što je pravo na privatnost javnih funkcionera i funkcionerki znatno suženo, fotografija iz kozmetičkog salona utemeljuje rodne stereotipe o ženama na političkim pozicijama koji se zasnivaju na komentarisanoj fizičkog izgleda i podrazumevanih ženskih uloga, dok se zanemaruje ili minimalizuje profesionalni aspekt.

Tekst koji prati fotografiju je u 140 slučajeva informativan, dok je u samo jednom slučaju u formi komentara.

U 157 analiziranih tekstova rodno osetljiv jezik se koristi dosledno, u 37 se koristi ali nedosledno, dok se u 13 uopšte ne koristi.

U 78 tekstova odnos autora ili autorke prema temi je izbalansiran, u 67 pozitivan, u 35 negativan, a u 29 neutralan (kada je reč o protokolarnim informacijama).

Važno je napomenuti i sledeće: kada je reč o odnosu medija odnosno novinara ili novinarke prema temi, zabeleženo je da na portalima koji uglavnom afirmativno izveštavaju o predstavnicima vlasti to nije uvek slučaj kada je reč o potpredsednici Vlade i ministarki Zorani Mihajlović, jednoj od retkih članica Vlade koja se dosledno zalaže za rodnu ravnopravnost. Na primer, na portalu *Večernjih novosti* objavljen je tekst pod naslovom „Potrčala pred rudu: Zorana Mihajlović čestitala Bajdenu pobedu“, u kojem se ministarki u suštini zamera jer je na svom nalogu na Instagramu uputila čestitku novom američkom predsedniku pre no što su objavljeni zvanični rezultati, ali i, što je još važnije, pre nego što je čestitku uputio predsednik Republike Srbije. „Dakle, Zorana Mihajlović ni po funkciji ne može u ime Srbije da upućuje čestitke drugim predsednicima, te je očigledno ovo pokazatelj za koga je ministarka 'navijala' na američkim izborima.“ Zanimljivo je da je čestitka ministarke Mihajlović bila prevashodno upućena prvoj ženi na potpredsedničkoj poziciji u SAD, Kamali Haris, te je ona napisala: „Pobeda je ženskog roda!“

Sličan kritički komentar zbog ovog čina ministarke Mihajlović imali su i drugi mediji, ili su barem konstatovali da je prva čestitala pobedu Bajdenu i Haris.

Javni servis

U analizi rezultata monitoringa posebna pažnja je posvećena portalu Radio-televizije Srbije (RTS), jer je reč o mediju koji kao javni servis svih građana i građanki Republike Srbije ima dodatnu obavezu da izveštava bez diskriminacije, izbalansirano, i da vodi računa da žene budu predstavljene bez stereotipa, van patrijarhalno shvaćenih uloga i obrazaca. Javni servis ima posebnu odgovornost i značaj u procesu rodne senzibilizacije društva.

Na portalu javnog servisa u periodu od 28. oktobra do 9. novembra 2020. godine objavljeno je 25 tekstova o političarkama. Ukoliko se sagleda ukupan broj analiziranih tekstova o ženama u politici (233), može se izvesti zaključak da je svega 10,73% objavljeno na javnom servisu, te da su o političarkama više izveštavali komercijalni mediji.

S obzirom na to da je monitoring sproveden u vreme konstituisanja Vlade Republike Srbije, na čijem čelu je premijerka, a žene na čelu deset ministarstava, može se konstatovati da je portal RTS-a ovoj temi posvetio neznatnu pažnju.

Naslovi analiziranih tekstova su uglavnom informativni, samo jedan bi se mogao okarakterisati kao udica, a tri su kombinovana. Većina tekstova je dugačka (16), osam je srednjih, samo jedan je kratak. Faktografskog karaktera je 19 tekstova, i radi se o izveštajima, u jednom slučaju su vesti u nizu, a u pet je hibridna varijanta (tekst i video-snimak). Samo u jednom tekstu je novinar RTS-a potpisan, u 11 autorstvo nije naznačeno (stoji samo „RTS“), u osam je agencija, a u pet višestruko autorstvo. Povod za izveštavanje ni u jednom slučaju nije medijska inicijativa, u 19 je reč o aktuelnom događaju, a u šest pseudodogađaju (konferencije za novinare ili saopštenja). Navedeni rezultati pokazuju da se izveštavanje zasniva na prenošenju aktuelnih ili medijski insceniranih događaja u kojima učestvuju predstavnici vlasti. Takođe je primetna praksa prenošenja informacija iz drugih medija (novinskih agencija), dok su gotovo neprimetni autorski, a potpuno nevidljivi analitički tekstovi o ženama u politici. Navedeni rezultati mogu da ukažu na to da portal RTS-a ne izveštava u potpunosti u skladu sa funkcijom ostvarivanja javnog interesa propisanog Zakonom o javnim medijskim servisima, koja između ostalog podrazumeva „proizvodnju informativnog sadržaja od javnog interesa koji za cilj ima negovanje vrednosti demokratskog društva, unapređivanje političke, polne, međunacionalne i verske tolerancije i razumevanja“ (Sl. glasnik RS, broj 83/2014).

Analiza sadržaja pokazuje da je Beograd najčešća lokacija događaja o kojima se izveštava, a pominju se i evropski gradovi, Kosovo, Crna Gora i SAD. Kada je reč o temi, najčešće su to aktuelna politika dešavanja (13), u devet tekstova političarke se pojavljuju u okviru protokolarnih događaja (čestitke, obeležavanje određenih događaja), u jednom slučaju je u pitanju rodno zasnovano nasilje (ali i to je protokolarnog karaktera, poseta resorne ministarke Sigurnoj kući), a samo jedan se bavi kritikom aktuelne politike, doduše u Poljskoj (protesti zbog zabrane abortusa). Žene u politici su u deset tekstova objekti, glavni subjekti u osam, a sporedni subjekti u sedam. Kada je reč o funkciji, najprisutnije su strane političarke (ambasadorke, članice Evropskog parlamenta, kandidatkinja za potpredsednicu SAD), 16 njih, dok se od domaćih pojavljuju članice Vlade, i to samo dve (premijerka Ana Brnabić (6) i ministarka za rad, zapo-

šljavanje i socijalnu politiku Darija Kisić Tepavčević (3)). Samo jednom pojavljuje se narodna poslanica (SPS), i nijednom političarke iz opozicionih stranaka niti ekspertkinje. Navedeni rezultati pokazuju da su informacije o ženama u politici koje se pojavljuju na portalu republičkog javnog servisa uslovljene agendom političkih događaja i pseudodogađaja, kao i da priliku da iznesu svoje mišljenje češće dobijaju inostrane političarke nego one iz Srbije. Kada se političarke i nađu na poziciji subjekta, radi se o predstavnicama vlasti, dok drugih žena koje se bave politikom nema.

Kada je reč o pratećoj opremi teksta, u samo pet slučajeva radi se o individualnoj fotografiji političarke. Bez fotografije je 11 od 25 tekstova u kojima se pominju žene u politici, a 11 je kolektivnih, što znači da je političarka fotografisana u grupi. Na 12 fotografija je političarka prikazana u profesionalnoj, aktivnoj ulozi, a u jednoj je reč o političkoj pozi. Tekstovi koje prate fotografije su informativni. Zanimljivo je da su u dva slučaja političarke prikazane s leđa, dok je u prvom planu predsednik Republike Srbije.

U 19 tekstova se rodno osetljiv jezik koristi u potpunosti, u dva se ne koristi uopšte, a u četiri se pojavljuje, ali ne sasvim dosledno.

Vrednosni odnos novinara je u 12 tekstova neutralan (protokolarne informacije), u osam pozitivan, u četiri izbalansiran, a samo u jednom negativan.

Važno je napomenuti da se u izveštaju sa sastanka premijerke i predsednika Republike Srbije sa predsednicom Nacionalnog veća Švajcarske u naslovu navodi „Vučić se sastao sa...“, što sa jedne strane može da ukaže na medijsku marginalizaciju predsednice Vlade Republike Srbije, a sa druge, ukoliko se sagleda lingvistički aspekt, implicira dominantnost muškarca koji se „sastao sa ženom“.

Takođe, u izveštaju u vezi sa potpisivanjem „Mini-Šengena“ koji su potpisali premijeri Severne Makedonije, Albanije i Srbije, premijerka Republike Srbije, Ana Brnabić, se pominje samo kao potpisnica, ali nije navedena nijedna njena izjava, a u tekstu dominiraju izjave predsednika Republike Srbije i muških premijera drugih zemalja. Premijerka Republike Srbije se ne nalazi ni na fotografiji.

Slično su izveštavali i drugi mediji, koji apostrofiraju da je razgovor sa premijerima drugih država vodio predsednik Republike Srbije, a premijerku ili uopšte ne pomi-

nju ili samo navode da je prisustvovala sastanku. U analiziranim medijima na fotografijama koje prate izveštaje sa ovog sastanka vidi se da predsednica Vlade Republike Srbije prisustvuje sastanku.

U *Večernjim novostima* tekst o navedenom događaju naslovljen je: „Sa Ramom i Zaevom. Vučić na konferenciji Mali Šengen“. Tekst je baziran na saopštenju postavljenom na Instagramu, na profilu predsednika Republike Srbije Aleksandra Vučića „Budućnost Srbije“, u kojem se navodi da je predsednik učestvovao na konferenciji „Mini-Šengen“ sa premijerima drugih zemalja, a da su bili prisutni i premijerka Srbije Ana Brnabić i ministar zdravlja Zlatibor Lončar. Premijerka se nalazi na grupnoj fotografiji. Na portalu *Nova S* takođe je objavljena informacija o potpisivanju sporazuma, i navodi se da su „učestvovali predsednik Srbije Aleksandar Vučić i premijeri Albanije i Severne Makedonije, Edi Rama i Zoran Zaev“, dok se o prisustvu premijerke Srbije Ane Brnabić može saznati na osnovu grupne fotografije, jer se u tekstu ona ne pominje.

U *Informeru* ova tema je dobila prostor za dva teksta. Prvi, pod naslovom „U OVE ZEMLJE ĆEMO IĆI SAMO SA LIČNOM KARTOM, POTPISAN VAŽAN MEMORANDUM“ i podnaslovom „Vučić: Produbljeni odnosi između Tirane, Skoplja i Beograda“, sadrži samo izjavu Aleksandra Vučića, predsednika Republike Srbije, i u njemu se ne pominje da je na sastanku učestvovala i Ana Brnabić, premijerka Vlade Republike Srbije, s tim da tekst prate dve fotografije na kojima se vidi da je prisutna. Drugi tekst, pod nazivom „VUČIĆ NA VIDEO KONFERENCIJI MALI ŠENGEN! Dogovaraju se detalji sporazuma“ (sic!), osim što sadrži slovnu grešku u nazivu, sastoji se od kompletne objave na zvaničnom profilu predsednika Republike Srbije na Instagramu, koja sadrži izjavu predsednika države o ovom događaju i informaciju da su sastanku prisustvovali predsednica Vlade RS i ministar zdravlja Zlatibor Lončar, kao i grupnu fotografiju na kojoj se vide svi učesnici.

Sve ove objave svedoče o marginalizaciji premijerke Vlade Republike Srbije i odsustvu njenog uticaja na događaje kojima, barem kako mediji objavljuju, prisustvuje, a ne učestvuje i ne vodi ih, a trebalo bi.

3.2 Studije slučaja

3.2.1 Medijski tekstovi o specifičnim amandmanima opozicione narodne poslanice

Istraživanjem su obuhvaćeni medijski tekstovi objavljeni povodom usvajanja izmena Zakona o izboru narodnih poslanika i Zakona o lokalnim izborima iz februara 2020. Tekstovi se odnose na predlog amandmana tada opozicione narodne poslanice Gordane Čomić kojim je predviđeno da na izbornim listama mora biti najmanje 40% osoba manje zastupljenog pola, tj. žena. Istraživački korpus čini 26 medijskih tekstova objavljenih na različitim internet-portalima, ali su kvalitativnom analizom obuhvaćeni najilustrativniji primeri.

Većina analiziranih tekstova je bila faktografskog karaktera: „Smanjen cenzus na tri odsto, na listama najmanje 40 odsto žena“ (*Danas*), „Čomić: nije pitanje etike već parlamentarnog vaspitanja da branim sopstveni zakon (RTS)“, „Skupština o izmeni izbornih zakona“ (*Dnevnik*), odnosno uglavnom se radi o izveštajima o dešavanjima u republičkom parlamentu.

Na ton izveštavanja tabloida, koji su u prethodnom periodu praktikovali da prenose uvrede upućene opozicionim političarkama, među kojima je bila i Gordana Čomić, svakako je uticao stav, odnosno podrška predsednika Republike Srbije Aleksandra Vučića: „Vučić: SNS će prihvatiti predlog Gordane Čomić da žene čine najmanje 40 odsto kandidata“ (*Kurir*) i premijerke Ane Brnabića: „Brnabić: Hrabrost Gordane Čomić je za divljenje, smanjenje cenzusa šteti SNS-u“ (*N1 info*). Tadašnja predsednica Narodne skupštine Republike Srbije Maja Gojković takođe je pružila podršku opozicionoj kolegini: „Gojković pozvala poslanike da ne vređaju Gordanu Čomić“ (*N1 info*), što se može okarakterisati kao presedan, jer su se predstavnici opozicije prethodnih godina žalili na diskriminatoran odnos predsednice parlamenta prema poslanicima i poslanicama koji nisu deo vladajuće koalicije. U tekstu se navodi i da je „predsednica Skupštine iz poslaničke klupe pozvala sve da glasaju za Zakon o izmeni broja poslanica u Skupštini, jer je to istorijski zakon. [...] Predsednica Skupštine je dodala da se o muškarcima govori kao o političarima koji menjaju poslaničke klupe, a da se za

žene govori da su preletačice i da se 'prodaju' i da žene ne treba potcenjivati, jer mogu da donose političke odluke.“

S obzirom na podršku za podneti predlog od strane državnih zvaničnika, portali tabloidnog karaktera nisu, kako su ranije imali običaj, kritikovali inicijativu, već su se najviše bavili činjenicom da je poslanica Gordana Čomić dolaskom u Narodnu skupštinu Republike Srbije radi obrazlaganja podnetog amandmana prekinula bojkot učešća u radu parlamenta, na koji se odlučila većina opozicionih stranka, među kojima je i Demokratska stranka, čija je članica u to vreme bila Gordana Čomić. Važno je napomenuti da je jedan od razloga zašto su se opozicione stranke odlučile na bojkot i činjenica da nijedan amandman koji su predlagale nije usvojen za vreme tadašnjeg saziva parlamenta („Puče bojkot, Gordana Čomić se vratila u Skupštinu. Đilasov Boško i dalje prima platu, a ništa ne radi“ (*Informer*); „Demokratska stranka kažnjava neposlušne, Gordana Čomić na meti jer je protiv bojkota“ (*Informer*)).

Međutim, pojedini tabloidi nisu odoleli a da ne prenesu uvrede sa društvenih mreža i da ih podvuku u naslovu teksta: „Ako u politici postoji drolja, onda je to Gordana Čomić. Sramne uvrede na račun poslanice DS zbog ulaska u Skupštinu.“ (*Espresso*).

Povodom navedenog događaja objavljeno je i nekoliko analitičkih tekstova, među kojima je autorski komentar „Sluge i sluškinje partije“ (*Peščanik*) istraživačice fondacije „Centar za demokratiju“ Sarite Bradaš, koja navodi da ne deli „oduševljenje poslanice Čomić time što će u sledećem skupštinskom sazivu biti najmanje sto žena, jer jednako kao i dosad neće biti zastupljeni interesi žena“. Autorka skreće pažnju: „Da Skupština nije mesto odlučivanja, kako je uverena poslanica, već mesto ispunjavanja predsednikovih želja, potvrdio je Aleksandar Vučić dva dana pre glasanja, odlučujući da će predlog o izmeni kvote biti usvojen.“ Činjenicu da predsednik Republike Srbije, koji ne bi smeo da ima uticaj na rad Narodne skupštine Republike Srbije, donosi odluku pre no što je ona formalno usvojena potvrđuje izjava: „Vučić: Skupštinska većina prihvatiće predlog da svaka izborna lista ima bar 40 odsto žena“ (*Danas*).

3.2.2 Izveštavanje medija o ženama u izvršnoj vlasti

Analiza medijskog izveštavanja nakon saopštavanja da će mandatarka Vlade Republike Srbije biti Ana Brnabić, i medijskog izveštavanja povodom objave sastava nove Vlade Republike Srbije, kada je najavljeno je da će 50% članova biti žene.

Istraživanjem je obuhvaćeno 36 tekstova objavljenih u nedelju i ponedeljak, 25. i 26. oktobra, posle objave Aleksandra Vučića, predsednika Republike Srbije i Srpske napredne stranke o tome da je Ana Brnabić nova mandatarka Vlade Republike Srbije, i izjave Ane Brnabić, nove mandatarke Vlade posle završene sednice Predsedništva Srpske napredne stranke, u kojoj je (zajedno sa predsednikom Vučićem) predstavila sastav vlade koji predlaže (predlažu).

Većina objavljenih tekstova bila je informativnog karaktera: „Ovo su novi ministri u Vladi Srbije (*Nova S*)“, „Objavljena imena ministara – Čomić, Momirović, Kisić Tepavčević, Selaković“ (*Danas*), „OVO SU NOVI MINISTRI Ana Brnabić upravo iznela imena po resorima, ovako će izgledati nova Vlada“, (*Blic*), „VUČIĆ I ANA BRNABIĆ SE OBRATILI JAVNOSTI: Saopšten sastav NOVE VLADE SRBIJE!“ (*Espresso*) i slično, ali je bilo i jasnih poruka da je predsednik Aleksandar Vučić direktno uticao na izbor Ane Brnabić: „Vučić: Ja sam predložio zamenu Vulina i Stefanovića, odbrana nije utešna nagrada“ (*N1 info*).

Osim ovih tekstova, najviše je bilo tekstova u kojima se komentarisao put pojedinih ekspertkinja i političarki do kandidatkinja za ministarke, poput: „DARIJIN ŽIVOTNI PUT NIJE BIO LAK Evo kako je Kisić Tepavčević stigla do ministarske pozicije“ (*Kurir*), ili „DARIJA KISIĆ TEPAVČEVIĆ JE BILA OVAKVA U ŠKOLI! Otkriveno sa kojim PROSEKOM je DIPLOMIRALA, NEĆETE VEROVATI!“ (*Espresso*), „IRENA VUJOVIĆ JE NOVA MINISTARKA EKOLOGIJE: Malo ljudi se seća na koju funkciju je imenovana 2015. godine!“ (*Espresso*), „GOSPOĐA TATJANA MATIĆ: Moćna žena koja dolazi na čelo Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija“ (*Mondo*).

Neki portali imali su i kritički stav prema predloženom sastavu Vlade, o čemu svedoče tekstovi poput: „Zašto Siniši Malom nude mesto ministra bez obzira na aferu plagijat?“ (*Novosadski informativni portal O21*) ili „Zašto je Nebojša Stefanović 'dobio' Mini-

starstvo odbrane: 'Nije to utešna nagrada, ja sam posle toga postao predsednik Srbije' (Nedeljnik).

Od svih odabranih tekstova za ovo istraživanje dva se izdvajaju po svojoj temi i sadržaju. Prvi, „Novosađani u Nemanjinoj 11: Ko su, šta poseduju, koliko zarađuju“ (Novosadski informativni portal O21), u kojem je redakcija „pretresla“ biografije i imovinu predloženih ministara koji dolaze (ili su poreklom) iz Novog Sada, i drugi, veoma negativan tekst „Srednji prst ministarke Čomić“ (Nova S), u kome autorka iskazuje svoj izrazito negativan stav prema odluci nekada opozicione narodne poslanice i visoke funkcionerke Gordane Čomić da prihvati poziv i uđe u Vladu Republike Srbije koju je predložila Srpska napredna stranka. Sam naslov teksta je aluzija na predizborni spot koji je političarka Čomić snimila pred izbore 2020. godine.

3.2.3 **Uvrede, seksizam, mizoginija i govor mržnje u medijskim tekstovima o ženama u politici**

Istraživanjem je obuhvaćeno 20 najilustrativnijih tekstova koji prenose ili utvrđuju stereotipe, uvrede ili govor mržnje prema ženama u politici. Na osnovu analize može se zaključiti da postoji razlika između medijskog diskursa koji se odnosi na političarke pripadnice opozicionih političkih partija i onoga koji se odnosi na političarke iz vladajućih stranka.

U pojedinim medijskim tekstovima, najčešće u tabloidima, prenose se pretnje, uvrede i upotrebljava se govor mržnje upućen opozicionim političarkama („Lepa Rumunka Srbiju i njene građane ne doživljava kao svoje“ (Alo), „’Ustaška kurvo, razbićeš njušku narednih dana’. Radikali pretili, vređali i psovali Aleksandru Jerkov“ (Espresso). „’Ti prvo obrij brkove pa dođi na sednicu.’ Šešelj brutalno vređao Čomićevu, predsednik Skupštine ga u tome podržao“ (Espresso).

Analiza navedenih primera pokazuje da je govor mržnje najčešće upućen poslanici Demokratske stanke Aleksandri Jerkov: „’Nestaće ti dlake s glave, poliću te katranom i gušćijim perjem’. Šešelj brutalno zapretio Aleksandri Jerkov“ (Espresso). „Objavio sam knjigu ’Ustaška ku*va Aleksandra Jerkov!’. Šešelj je posle nastavio u svom stilu i nije se zaustavljao“ (Espresso). U pomenutom tekstu, objavljenom jula 2020. godine, pred-

sednik Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj navodi da je šest ili sedam puta dobio poziv za saslušanje od zamenika višeg javnog tužioca, međutim, nije se osvrtao na poziv pošto je imao poslanički imunitet. „Ja sam podneo kontratužbu i imam veći novčani zahtev, pošto me je nazivala ratnim zločincem. To je mnogo gore. Nazvati nekog 'ustaškom k...' je teška uvreda, a nazvati nekog ratnim zločincem je najteža moguća kleveta, jer ja nisam proglašen ratnim zločincem, niti sam osuđen za bilo koji ratni zločin.“ Reč je o jednostranom, senzacionalističkom pristupu temi, uz kršenje dužne profesionalne pažnje koja ukazuje na to da ne smeju da se prećute činjenice koje mogu bitno da utiču na stav javnosti o određenom događaju. U tekstu je izostavljena informacija da je „mehanizam za međunarodne krivične sudove, pravni naslednik Haškog tribunala, pravosnažno osudio lidera SRS Vojislava Šešelja na deset godina zatvora zbog podsticanja i počinjenja progona Hrvata u selu Hrtkovci u Vojvodini, 1992. godine“ (*Danas*, 2018).

I u tekstu „Ustaška kurvo, razbićeš njušku narednih dana. Radikali pretili, vredali i psovali Aleksandru Jerkov“ (*Espresso*) takođe je prisutan govor mržnje, a pretnje su vrlo eksplicitno prenete, čime se krši Zakon o javnom informisanju i medijima, koji zabranjuje govor mržnje, sem u slučaju kada je takva informacije deo objektivnog novinarskog izveštaja ili kada postoji jasna namera da se kritički ukaže na diskriminaciju, mržnju ili nasilje (Službeni glasnik RS, br. 83/2014, čl. 75 i 76), što u ovom primeru nije slučaj.

Političarka Aleksandra Jerkov, sem mizoginiji, izložena je i objektivizaciji: „Svi su gledali u nju i njene noge u američkoj ambasadi! Od zgodne poslanice DS niko nije primetio Kajli Skota. FOTO“ (*Espresso*), što se može protumačiti kao još jedna diskursna strategija svođenja žene u politici na seksualni objekat.

Stereotipna slika se stvara i o pojedinim političarkama iz vladajućih stranaka, koje su takođe izložene seksualizaciji i objektivizaciji: „Najseksi srpske političarke vode državu, a plene kao na modnim pistama“ (*Espresso*), „Četiri političarke, jedna titula. Ko je najlepša dama srpske politike“ (*Espresso*).

Može se konstatovati da je indikativno izveštavanje o ministarki Zorani Mihajlović, jer je jedina političarka iz vladajuće strukture koja je izložena mizoginiji: „Kučko, sram te

bilo. Radikal u jednom momentu pokazao gaćice. Potpuni haos i skandal u Skupštini Srbije“ (*Espresso*). „Drama u pet činova. 'Povuci haljinu', 'alapačo' i 'roze gaće': kako su radikali primitivno napali Zoranu Mihajlović i ZAŠTO BAŠ NJU?“ (*Blic*), ali je prisutna i stereotipizacija, jer se stavlja akcenat na njen fizički izgled i oblačenje: „Zorana Mihajlović se pojavila i odmah zasenila prisutne, sve oči uprte u njen roze komplet“ (*Alo*).

3.3 Zaključna zapažanja

Kada je reč o kvantitativnoj analizi, može se zaključiti da se o političarkama ređe izveštava nego o političarima. Zabrinjavajuće je da su i među malobrojnim ženama koje se bave politikom i o kojima se izveštava zastupljenije članice Vlade Republike Srbije i visoke funkcionerke vladajućih političkih stranaka, uglavnom iz Beograda, dok su političarke na lokalnu, poslanice i odbornice gotovo nevidljive.

Rezultati kvalitativne analize takođe pokazuju da su političarke medijski marginalizovane. I kada dobiju priliku da iznesu svoje mišljenje ili da otvore neku temu, to je uglavnom u funkciji promovisanja aktuelne političke agende, uz naglašavanje značaja muškaraca koji imaju moć, iako im na hijerarhijskoj lestvici nisu podređene. Probleme rodne neravnopravnosti ili nasilja nad ženama političarke ne iniciraju niti postavljaju kao važne teme, sem u slučaju tragičnih događaja ili učestalog seksističkog i mizoginog javnog diskursa, koji povremeno osude.

Suštinski se ne može tvrditi da je povećani broj žena na političkim uticajnim pozicijama doprineo kvalitativnoj promeni po pitanju položaja žena u društvu. Može se konstatovati da je preuzet muški princip političke kulture. Stoga se može i govoriti da promovisanje žena na značajne funkcije služi kao paravan deklarativne rodne ravnopravnosti, te se ne može govoriti o suštinskim promenama. Najbolji dokaz za to svakako jeste mala medijska zastupljenost političarki, kao i sadržina tekstova, prostor koji dobijaju i teme koje obuhvataju tekstovi o njima. Takođe, u prilog ovoj tezi svakako ide i veoma mali broj tekstova u kojima su političarke subjekat objave, ali i fotografije koje tekstove prate, jer je najviše fotografija na kojima su deo grupe i slično. Slaba zastupljenost političarki u medijima najbolji je dokaz njihove male moći i slabog uticaja koji imaju na funkcijama koje obavljaju.

Rezultati analize medijskog diskursa u okviru tekstova koji su odabrani kao studije slučaja ukazuju na vrlo izraženo prisustvo govora mržnje, mizoginije i seksizma u pojedinim medijima tabloidnog karaktera usmerenog prema političarkama, najčešće pripadnicama opozicionih političkih stranaka. S druge strane, indikativno je da se dominantni diskurs u navedenim medijima menja u skladu sa promenom političkog diskursa državnih zvaničnika. Na to ukazuje analiza primera izveštavanja o političarki Gordani Čomić, koja je kao poslanica opozicione Demokratske stranke bila izložena uvredama. Međutim, ton izveštavanja se menja u momentu kada političarka prekida bojkot skupštinskog rada zbog podnošenja amandmana o promeni izbornih kvota za manje zastupljeni pol i kada ta inicijativa dobije podršku državnih zvaničnika, prevashodno predsednika Srbije Aleksandra Vučića.

Istraživanje pokazuje da postoji razlika između medijskog diskursa koji se odnosi na političarke pripadnice opozicionih političkih partija i onog koji se odnosi na političarke iz vladajućih stranaka. Za razliku od govora mržnje i mizoginije, koji su upućeni opozicionim političarkama, medijski diskurs o političarkama iz vladajućih stranaka je donekle blaži, ali ga odlikuje senzacionalizam i objektivizacija. O ovome najbolje svedoče medijske objave o potpredsednici Vlade Republike Srbije i ministarki u nekoliko mandata, Zorani Mihajlović, koju mediji i pored njenog položaja i uticaja nisu štedeli i primetno su joj nenaklonjeni.

Literatura

1. Kuzmanović Jovanović, Ana (2013). *Jezik i rod. Diskurzivna konstrukcija rodne ideologije*. Beograd: Čigoja.
2. Valić Nedeljković, D. & Kleut, J. (eds.) (2013). *Evropa ovde i tamo: analiza diskursa o evropeizaciji u medijima Zapadnog Balkana*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
3. Van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija. Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
4. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
5. Zakon o javnom informisanju i medijima. Službeni glasnik RS br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016.
6. Zakon o javnim medijskim servisima. Službeni glasnik RS br. 83/2014, 103/2015, 108/2016 i 161/2020.

Prilog 1: **Operacionalizacija različitih formi nasilja**

OBLICI NASILJA

Fizičko nasilje

Guranje, odgurivanje, povlačenje, drmanje, trešenje, šamaranje, udaranje, šutiranje, premlaćivanje, davljenje, gađanje predmetima, vezivanje, ograničavanje pokreta, nanošenje povreda oružjem ili predmetima, pečenje.

Seksualno nasilje

Prinuda na seksualni odnos (fizička ili pretnjama, ucenjivanjem), prinuda na učešće u neželjenim seksualnim radnjama, neželjeno seksualno dodirivanje žene, prinuda na posmatranje seksualnog čina, prinuda na učešće u seksualnom činu sa drugim licima.

Seksualno uznemiravanje

Neželjeno dodirivanje, grljenje, ljubljenje, seksualno sugestivni komentari ili šale, neprimereni pozivi na izlazak, nametljiva pitanja o privatnom životu uvredljiva za ženu, nametljivi komentari o izgledu žene, neprimereno posmatranje, zurenje koje je uvredljivo, slanje ili pokazivanje seksualno eksplicitnih sadržaja, slika, poklona, nepristojno prikazivanje pred ženom, prinuda na gledanje pornografskih sadržaja nasuprot volji žene, neželjeni seksualno eksplicitni imejlovi, poruke, neprimerene objave o ženi na društvenim mrežama ili veb-sajtovima koji su uvredljivi za žene.

Psihičko nasilje

Vređanje, vikanje na ženu, nazivanje pogrdnim imenima, označavanje žene kao „lude“, „glupe“, pretnje da će se povrediti žena ili neko njoj blizak, javno ponižavanje žene, okrivljavanje žena za stvari koje nisu učinile, prinuda da preuzmu odgovornosti za nešto što su učinili drugi, ucenjivanje pretnjom publikovanja ličnih informacija ili lažnih informacija koje mogu da ih diskredituju u javnom životu.

OBLICI NASILJA

Proganjanje

Ponavljani incidenti slanja poruka, pisama uvredljive i preteće sadržine, preteći ili anonimni telefonski pozivi, objavljivanje uvredljivih sadržaja o ženi na internetu, distribuiranje intimnih fotografija ili video-materijala žene preko interneta, društvenih mreža, mobilnih telefona, uhođenje, praćenje žene, oštećivanje njene imovine.

Strukturno nasilje

Sprečavanje žene da se prijavi na određenu poziciju, da bude birana, diskriminacija tokom unapređenja, objašnjenja da na neke pozicije ili za neke aktivnosti žene nisu odabrane zbog toga što su manje podobne jer su žene, definisanje kriterijuma za izbore ili unapređenje koji su na štetu žena.

Kulturno-simbolično nasilje

Upotreba rodnih stereotipa, predrasuda, seksizma, mizoginije protiv žena, označavanje žena koje treba da ih svrsta u određene kategorije kojima se pripisuju određene stereotipne karakteristike, vrednosti.

Prilog 2: **Vodič za intervjuje**

Dobar dan, ja sam _____. Deo sam tima koji sprovodi eksplorativno istraživanje o nasilju nad ženama političarkama, prvom takvom istraživanju u Srbiji. Istraživanje podržavaju Misija OEBS-a u Srbiji i Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Cilj istraživanja je da ispita osnovne oblike i obrasce nasilja koje doživljavaju političarke u Srbiji, njihove počiniocice, posledice, kao i strategije koje političarke koriste u odgovoru na nasilje. Ovo istraživanje je eksplorativno, što znači da treba da pruži početne uvide na osnovu kojih će kasnije biti razvijena metodologija istraživanja koje će se sprovesti na većem uzorku žena angažovanih u politici na različitim nivoima vlasti i u okviru različitih političkih opcija. Istraživanje je potpuno anonimno i podaci će biti anonimizovani, te sve ono što bi moglo da ukaže na identitet ispitanica biće otklonjeno, a analiza će imati karakter fenomenološke analize, a ne ličnih priča. Učešće u istraživanju je dobrovoljno i ukoliko ne želite, možete da izostavite odgovore na neka pitanja ili u svakom trenutku prekinete učešće u intervjuu ukoliko vam ono stvara neugodnosti.

Počeci političke karijere

Molim Vas, opišite kako su izgledali počeci Vaše karijere političarke?

- » Kako je došlo do toga da ste odabrali karijeru političarke? Šta su bili razlozi za ulazak u politiku? Zašto ste to odabrali?
- » Gde i kako ste počeli karijeru, u kojoj političkoj opciji? Zašto ste odabrali tu političku opciju?
- » Kako je na to reagovala Vaša okolina – porodica, prijatelji, kolege?

Karijera u stranci

- » Kako biste opisali uslove koji su bili u početku karijere u stranci za žene i muškarce? Da li su bili isti ili je bilo razlike?
 - » Da li su se ženama i muškarcima davali isti zadaci ili ne? Ako ne, u čemu su bile razlike?
 - » Da li su žene imale iste mogućnosti da napreduju kao i muškarci? Ako ne, u čemu su razlike, zašto?
 - » Da li su žene pod jednakim mogućnostima kao i muškarci mogle da se kandiduju za javne funkcije?
- » Kako biste opisali svoju karijeru? U odnosu na partijske kolege da li Vam je bilo lakše ili teže? U odnosu na stranačke koleginice?
- » Da li su u stranci podsticani odnosi takmičenja, saradnje, kako biste opisali klimu u stranci?

Razvoj karijere

- » Molim Vas, opišite koje ste najvažnije funkcije u stranci obavljali. Da li je bilo prepreka na tom putu? Koje su to bile prepreke? Ko Vas je podržavao i kako, a ko ometao i kako?
- » Molim Vas, opišite koje ste najvažnije javne funkcije obavljali. Koje su to bile prepreke? Ko Vas je podržavao i kako, a ko ometao i kako?

Ovde bi trebalo da razgovaramo o iskustvima nasilja koje ste doživeli kao političarka. Dakle nije nam u fokusu privatno nasilje, porodično, partnersko ili drugo koje bilo koja žena može da doživi. Ukoliko želite da spomenete i takva iskustva, možete, ali u centru pažnje su nam iskustva koja ste doživeli kao javna ličnost, kao političarka, ali i kao žena.

Šta biste rekli, da li ste tokom svoje političke karijere bili izloženi često nasilju u različitim oblicima ili ne?

Najteži oblik nasilja

- » Koji je za Vas bio najteži oblik nasilja koji ste doživeli?
- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?
- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?
- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Ako ste se obratili institucijama, kako su one postupale po prijavi?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?

Hvala što ste podelili ovo iskustvo sa mnom. Sada bih Vas pitala za druga iskustva, imajući u vidu ceo tok Vaše karijere od početaka do danas, i iskustva koja ste mogli imati na različitim pozicijama i sa različitih strana – unutar stranke, na javnoj funkciji, u privatnim uslovima, ali zato što ste javna ličnost i političarka.

Fizičko nasilje

Da li ste ikada bili kao političarka izloženi nekom obliku fizičkog nasilja? Ako Da (ako je bilo više slučajeva, ispitati i za druge slučajeve ići na to da se vide razlike, raznolikost manifestacija, počinitelaca, strategija i sl.):

- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?
- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?
- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?
- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Da li su reagovala institucije?
- » Da li i kako je reagovala šira javnost?

Seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje

Da li ste ikada bili kao političarka izloženi nekom obliku seksualnog uznemiravanja ili seksualnog nasilja? Ako Da (ako je bilo više slučajeva, ispitati i za druge slučajeve ići na to da se vide razlike, raznolikost manifestacija, počinitelaca, strategija i sl.):

- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?
- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?
- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?
- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Da li su reagovala institucije?
- » Da li i kako je reagovala šira javnost?

Psihičko nasilje

Da li ste ikada bili kao političarka izloženi nekom obliku psihičkog nasilja? Ako Da (ako je bilo više slučajeva, ispitati i za druge slučajeve ići na to da se vide razlike, raznolikost manifestacija, počinitelaca, strategija i sl.):

- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?

- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?
- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?
- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Da li su reagovala institucije?
- » Da li i kako je reagovala šira javnost?

Proganjanje

Da li ste ikada bili kao političarka izloženi nekom obliku proganjanja? Ako Da (ako je bilo više slučajeva, ispitati i za druge slučajeve ići na to da se vide razlike, raznolikost manifestacija, počinitelja, strategija i sl.):

- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?
- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?
- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?

- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Da li su reagovala institucije?
- » Da li i kako je reagovala šira javnost?

Strukturno nasilje

- » Da li ste tokom svoje političke karijere bili sprečeni da konkurišete na određene pozicije u stranci, da se kandidujete za političke funkcije?
- » Molim Vas, opišite kada je to bilo? O kojim je pozicijama bila reč?
- » Ko Vas je sprečio i sa kojim obrazloženjem?
- » Da li se nekada desilo da ste bili sprečeni da budete izabrani na poziciju ili unapređeni uz obrazloženje da je taj položaj primereniji muškarcima, da ste manje pogodan kandidat zbog toga što ste žena?
- » Da li ste zapazili neke prakse otvorene ili skrivene diskriminacije unutar političkih stranaka koje sprečavaju žene da budu izabrane ili unapređene? Da li su neki kriterijumi, uslovi postavljeni tako da sistematski deprivileguju žene?

Kulturno-simboličko nasilje

- » Da li ste doživeli iskustva nasilja u kojima su korišćeni seksizam, mizoginija kao sredstvo nasilja?
- » Kako biste opisali taj mizogini jezik nasilja? Koje su reči, rečenice korišćene?
- » Kada se to dogodilo, u kojoj fazi Vaše političke karijere?
- » Ko je bio počinitelj?
- » Koja su sredstva nasilja korišćena, kako se to nasilje ispoljavalo?
- » Gde se nasilje odvijalo?
- » Kako ste se Vi povodom toga osećali? Kako je to uticalo na Vaše zdravlje, samopouzdanje, izbore koje ste činili, karijeru?

- » Šta ste povodom toga učinili, kako ste sa tim izašli na kraj? Kome ste se obratili?
- » Šta mislite, šta bi bilo potrebno da bi se žene u Vašoj situaciji zaštitile od takvih iskustava? Šta je potrebno da bi se takvi incidenti sprečili?
- » Kako je reagovala Vaša porodica, prijatelji?
- » Kako su reagovala Vaše kolegice i kolege?
- » Da li su reagovala institucije?
- » Da li i kako je reagovala šira javnost?

Informisanost/svedočenje o tuđim iskustvima

- » Da li je uočila/zнала da neke druge žene u njenoj stranci ili političkom okruženju trpe nasilje?
- » Kada je to bilo – da opiše situaciju.
- » Da li je nešto preduzimala u pogledu podrške žrtvi, raskrinkavanja i sankcionisanja počinioca?
- » Ako to nije činila – zašto?
- » Ako jeste, na koji način? I kakva je bila reakcija partijskog/političkog ili šireg okruženja?

Iskustva nasilja u sferi privatnog života

Iako nije u fokusu istraživanja, ukoliko su ispitanice spremne da podele i iskustva rodno zasnovanog nasilja koja su imala u privatnim odnosima, partnersko, nepartnersko, i kako je to uticalo na njihovo iskustvo, reagovanje na nasilje koje su doživljavale kao političarke?

- » Da li ga je bilo, u kom odnosu, kako su se osećale tada, kako su na nasilje reagovala?

- » Kako je to uticalo na odnos prema nasilju koje su doživele kao političarke ili prema nasilju nad drugim ženama?

Opšti stavovi o nasilju

- » Šta su po Vašem mišljenju uzroci rodno zasnovanog nasilja nad političarkama?
- » Da li danas ima više nasilja prema političarkama nego pre? Kako to vidimo? Zašto je to tako?
- » Da li na osnovu onoga što znate možete da steknete utisak da se u različitim političkim partijama u različitoj meri žene političarke izlažu rodno zasnovanom nasilju? Šta mogu biti razlozi za to?
- » Šta je potrebno učiniti da se takvo nasilje eliminiše? Šta je potrebno učiniti da se obezbedi zaštita političarkama od nasilja?
- » Da li ste nešto od toga pokušavali tokom svoje karijere da stavite na agendu odlučivanja, da uvedete, da podstaknete da se uvede? Šta se sa tim inicijativama desilo? Gde su izvori otpora?

Hvala na saradnji

Prilog 3: Metodologija medijske analize

Metode istraživanja:

- 1. kvantitativno-kvalitativna metoda analiza medijskog sadržaja** (za potrebe istraživanja koncipiran je kodni list koji obuhvata sledeće kategorije: naziv medija, datum, šifra teksta, ukupan broj tekstova u rubrici „Politika“, tekstovi o političarkama u rubrici „Politika“, tekstovi o političarkama u drugim rubrikama, tip naslova, veličina teksta, žanr, autorstvo, povod izveštavanja, lokacija, tema, žena u politici kao glavni subjekat, jedan od subjekata, objekat, pozicija žene u politici, fotografija, tema fotografije, tekst uz fotografiju, upotreba rodno osetljivog jezika, vrednosni odnos novinara prema temi).
- 2. analiza medijskog diskursa.** Korpus istraživanja medijskog sadržaja čini šest informativnih portala: RTS, *Politika*, *Večernje novosti*, *Nova S*, *Informer* i *Danas*.

Kako bi se obezbedila raznovrsnost medijskog korpusa, istraživanjem je obuhvaćen portal javnog servisa (RTS), dva medija koji se karakterišu kao polutabloidi (*Večernje novosti*, *Nova S*), tabloid (*Informer*) i portali dva informativno-politička dnevna lista (*Politika* i *Danas*).

Period monitoringa: tri nedelje od dana konstituisanja nove Vlade Srbije (uporedna analiza medijskog sadržaja određenih dana u sedmici – u prvoj sedmici su praćeni sreda, petak, nedelja, u drugoj utorak, četvrtak i subota, i u trećoj ponedeljak) obuhvata period od 28. oktobra do 9. novembra 2020. godine.

Istraživanje obuhvata i tri studije slučaja koja podrazumevaju analizu diskursa najilustrativnijih medijskih primera.

- 1) Analiza izveštavanja medija o usvajanju Zakona o izboru narodnih poslanika i Zakona o lokalnim izborima (tekstovi koji se odnose na izmenu koja predviđa da na izbornim listama mora biti najmanje 40% osoba koje pripadaju manje zastupljenom polu, tj. žena).
- 2) Analiza medijskog izveštavanja nakon saopštavanja imena mandatarke Vlade Republike Srbije (tekstovi koji se odnose na premijerku Anu Brnabić) i analiza medijskog izveštavanja povodom objave sastava nove Vlade Republike Srbije (najavljeno je da će 50% članova Vlade biti žene).
- 3) Analiza tekstova u kojima se prenose uvrede, izražavaju seksizam i mizoginija prema političarkama.

Metoda analize sadržaja primenjuje se u istraživanjima koja kvantifikuju određene elemente i njihovo pojavljivanje u određenom broju tekstova. Analizom sadržaja se istražuju manifestni sadržaji komuniciranja, zasnovani na empirijskim podacima koji omogućuju istraživačima da obrađuju podatke, slike, fotografije, zvuke kao tekstove kako bi razumeli šta oni znače ljudima, šta omogućavaju, a šta sprečavaju, i šta su posledice informacija koje se razmenjuju (Valić Nedeljković & Kleut, 2013: 63).

U analizi sadržaja definišu se kategorije sadržaja koje su delovi sadržaja teksta (kodni list), načini na koji su ti sadržaji predstavljeni, a potom se utvrđuje učestalost javljanja tih kategorija u tekstu koji se analizira.

S obzirom na to da je analiza sadržaja usmerena na vidljiv tekst, a ređe na dublji smisao koji se eventualno krije iza manifestnog sadržaja teksta, u istraživanju je korišćena i analiza medijskog diskursa, metoda kojom se istražuje odnos između medijskog teksta i društva.

Diskurs se ne može razumeti van konteksta u kom je nastao, pa je kontekst stoga u centru pažnje istraživanja medijskog diskursa. Definišući društvenu moć, Van Dejk navodi da ona podrazumeva kontrolu koju jedna grupa ima nad drugom, te da je medijski diskurs najefektnije sredstvo za distribuciju moći. „Članovi moćnijih društvenih grupa i institucija, a posebno njihovi predstavnici i vođe, imaju manje ili više ekskluzivan pristup i kontrolu nad jednim ili više vrsta javnog diskursa“ (Van Dijk,

2008: 9). U analizi se dodatna pažnja posvećuje činjenici kome mediji daju priliku da govori, koga direktno citiraju i na koji način to čine.

Jezik je, prema feminističkoj lingvistici, određen društvenim i istorijskim kontekstom, te je kao takav važno sredstvo kreiranja i održavanja patrijarhalne ideologije i represije nad ženama (Kuzmanović Jovanović, 2013: 32). Imajući u vidu politički i društveni kontekst Srbije, analiza medijskog diskursa o ženama u politici bazira se na modelu semantičke makrostrukture, koja se prevashodno bavi izborom teme. „Ideološki zasnovane stereotipe i predrasude možemo istaknuti: njihovom bitnom semantičkom funkcijom teme koja organizira semantičke mikrostrukture nekog diskursa i njihovim šematskim naglaskom na početku ili vrhuncu priče“ (Van Dijk, 2006: 355).

Mediji su, smatra Van Dejk, pristrasni prema reprodukciji dominantnih ideologija. „Rasprave, suprotstavljanja, razlike u mišljenju, kao i razlike među novinama kreću se unutar granica podnošljivih ideoloških razlika. Uprkos osobnim razlikama i slobodi korisnika medija u njihovoj obradi i uporabi medijskog diskursa, ukupni su ideološki učinci medija nesporni – doseg prihvatljivih društvenih ideologija više je ili manje istovetan s onima koji imaju povlašten pristup masovnim medijima“ (Van Dijk, 2006: 253).

Osnovna jedinica analize medijskog diskursa u ovom istraživanju je tekst. Tekstualna analiza pomaže razumevanju onog što je u tekstu, međutim, od velike važnosti može biti i ono što je iz teksta izostavljeno, stoga je neophodno osvrnuti se i na formu i organizaciju samog teksta.

